

Luka Pejić

(Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayera, Osijek)

OSNIVANJE I PRVE GODINE DJELOVANJA OSJEČKOG KINA „URANIA“ (1912. – 1918.)

UDK 791.43(497.5 Osijek)“1912/1918“

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 10. 8. 2017.

Pojava i popularizacija kinematografa krajem 19. te početkom 20. stoljeća svojevrsni je indikator industrijsko-modernizacijske preobrazbe građanskog društva izloženog novim sredstvima zabave, informiranja i političkog oblikovanja. Balansirajući između prolaznog senzacionalizma te originalnog vida umjetničke ekspresije, film je u relativno kratkom razdoblju privukao široku i heterogenu publiku, što je bio slučaj i s djelatnošću kina „Urania“ u osječkom Gornjem gradu. Kao najveći stalni kinematograf, „Urania“ se, uz hvaljene secesijske odlike same zgrade, koja se kao prepoznatljiv motiv upisala u urbanu vizuru Osijeka, nametnula i kao važna kulturna institucija. Ipak, o konkretnim sadržajima koji su ondje prikazivani u najranijim godinama djelovanja ovog kinematografskog poduzeća do sada smo vrlo malo znali. U radu se, s obzirom na dostupnu arhivsku i muzejsku građu, rekonstruiraju okolnosti osnivanja gornjogradske „Uranije“, pri čemu je predstavljena i analiza pojedinih aspekata samog kino-programa u kontekstu širenja i formiranja filmske kulture u Osijeku. Navedeni fenomeni sagledani su u okvirima razvoja kinematografa u ostatku Europe i SAD-u, povlačeći paralele s komplementarnim procesima u drugim urbanim središtima.

Ključne riječi: kinematografija, film, „Urania“, modernizacija, senzacionalizam, umjetnost

1. Uvodne napomene

Iako o građanskoj kulturi, ekonomiji, političkom kontekstu ili istaknutijim imenima „esekerskog“ Osijeka znamo podosta, kada je u pitanju rano djelovanje kinematografa u istom gradu, kao i njihova neupitna kulturološka važnost, evidentan je nedostatak detaljnijih historiografskih istraživanja. Nadalje, arhitektonske specifičnosti gornjogradske kina „Urania“, ¹ prve moderne institucije

¹ Prema upisu s elektronske stranice Hrvatske enciklopedije, Uranija (grč. Οὐρανία, *Ourania*, lat. *Urania*) u grčkoj mitologiji predstavlja muzu zvjezdoznanstva. „Prikazivana najčešće

tog tipa u najvećem slavonskom gradu, poznate su nam do najsitnijih detalja – od pročelja zgrade do njezine unutrašnjosti, no nevjerojatno je koliko malo znamo o konkretnim sadržajima koji su ondje prikazivani.² Vrijedi upozoriti i na stanovitu raznolikost termina, koju svaki istraživač povijesti filma analizirajući sačuvane izvore vrlo brzo uočava. Naime, različiti pojmovi nerijetko su označavali jednu te istu stvar, tako da je nužno obratiti pozornost na materijale koji nam nešto govore i o „kinematografu“ (izvorno od fra. *cinématographe*), ali i o „bioskopu“ (njem. *Bioscop*), „pokretnim“ ili „živim“ slikama, i sl. Svrha ovog članka, izrađenog korištenjem relevantnih monografija, znanstvenih i popularnih članaka, novinskih izvora te arhivske dokumentacije, jest, među ostalim stvarima, kontekstualizacija načina funkcioniranja osječkih kinematografa na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, s naglaskom na djelovanje kina „Urania“. Imajući ovo na umu, osvrnut ću se i na propagandno-didaktički utjecaj kina u okvirima građanskog društva kroz nekoliko godina u drugom desetljeću 20. stoljeća, kao i na onovremenu generalnu valorizaciju filmske umjetnosti u opreci s kazalištem.

2. Industrijsko društvo i razvoj kinematografije u kasnom 19. i ranom 20. stoljeću

Kraj 19. te početak 20. stoljeća Eric Hobsbawm opisuje kao vrijeme neupitnog „trijumfa kinematografa“ misleći prije svega, dakako, na industrijski razvijene zemlje, pri čemu su Francuzi po tom pitanju zauzeli pionirski položaj. Do Prvog svjetskog rata filmska se industrija, okrenuta širokoj publici i brzoj zaradi, primjetno proširila a kino-dvorane posjećivali su milijuni gledatelja. Kako navodi isti autor, tada su europski socijaldemokrati osuđivali film kao za proletarijat pogubni eskapizam,³ dok su gotovo istovremeno holivudski studiji trasirali put prema nadolazećoj kulturnoj hegemoniji SAD-a.⁴

zaogrnutu plaštem sa zvijezdama, s globusom u lijevoj i štapom u desnoj ruci te nogom na kornjači. Proriče budućnost prema smještaju zvijezda. U renesansi je bila smatrana muzom pjesnika kršćanskoga nadahnuća.“ „Uranija“, *Hrvatska enciklopedija*, pristup ostvaren 9. 8. 2017., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63295>.

² Kao primjer možemo uzeti drugu knjigu sljedećeg opsežnog izdanja: Ive Mažuran et al., *Od turskog do suvremenog Osijeka* (Osijek: Zavod za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Osijeku, 1996). Ovaj naslov, unatoč predstavljanju kazališnog života, glazbene scene, likovne umjetnosti u Osijeku i sličnoga, tek je tri odlomka posvetio značaju filma za gradski život, i to nakon 1918. godine. Nadalje, iako seže u međuratno razdoblje, tj. poslije Prvoga svjetskog rata, svakako bi trebalo spomenuti knjigu Marije Kretić Nađ *Od Čaruge do Grete Garbo. Popularna kultura u osječkom Hrvatskom listu (1920.-1945.)* (Osijek: Svjetla grada, 2012), budući da je autorica čitavo poglavlje („Filmska umjetnost u Hrvatskom listu“, 229-248) izdvojila za osječka kina.

³ Niti osječke dnevne novine nisu bježale od predstavljanja filmskih projekcija kao jednog od oblika bijega od neugodne stvarnosti, tvrdeći u proljeće 1914.: „Kome je da se jednom nasmije iza dnevnih briga, taj neka podje u Urania-Kino.“ „Urania-Kino“, *Narodna obrana* (Osijek), 23. 4. 1914., br. 92, god. 13.

⁴ Eric Hobsbawm, *The Age of Empire 1875-1914* (New York: Vintage Books, 1989), 238-240. U istoj knjizi, autor dalje piše: „Dok je ruski balet bio namijenjen eliti dobro potkoženih

François Albers s pravom kinematograf opisuje kao „simbol moderne“, odnosno reprezentativni izdanak „industrijskog društva usmjerenog k proizvodnji“.⁵ Prema istom autoru, uzlet kinematografa posljedica je i onovremenih dominantnih praksi, što je očigledno i kroz sam diskurs kasnog 19. stoljeća, određen parametrima poput *preciznosti*, *automatizma*, *brzine*, *reprodukcije* itd. „Oprema za mijenjanje našeg vida (dvogled, teleskop, mikroskop), kao i sluha (telefon i fonograf), razvoj alata potrebnih za mjerenje ljudske i životinjske kinetike te fizioloških kretanja (sfigmograf), pojava uređaja za pokretne slike (optičke igračke), snimanje i rekonstrukciju slika (fotografija), zvuka (gramofon), ili odašiljanje (telegram i telefon), sve se to sastaje i spaja u kinematografskom *stroju* koji navedeno okuplja kao da je riječ o rastrkanim elementima ponovno združenima pod njegovim imenom.“⁶ Dok su filmske predstave možda ubrzo i prerasle u atrakciju za široke mase, prvu su publiku novog izuma predstavljali ljudi fascinirani znanošću – bili su to čitatelji djela francuskog kemičara Louisa Figuiera (1819. – 1894.) te njegovog *Merveilles de la science*, kao i česti posjetitelji znanstvenih predavanja.⁷

Pojava kinematografa imala je stanoviti odjek i na samom istoku europskog kontinenta, u carskoj Rusiji. Iako je Camille Cerf (1862. – 1936.), belgijski filmaš i suradnik braće Lumière, 26. svibnja 1896. godine snimio krunidbu ruskog monarha, što ujedno predstavlja i prvi filmski uradak nastao na području Rusije, Nikola II. godinama kasnije, 1913., izrazio je neskrivenu averziju prema filmu: „Držim da je kinematografija isprazan, potpuno beskoristan, pa čak i štetan oblik zabave. Samo abnormalna osoba može ovu apsurdnu djelatnost upariti s umjetnošću. To je potpuno smeće i ovakvim glupostima ne treba biti pridavana nikakva važnost.“⁸

Nešto više od tjedan dana nakon krunidbe Nikole II., nakon što je u rodnom gradu Nižnjem Novgorodu odgledao kinematografsku projekciju, 28-godišnji Maksim Gorki 4. srpnja 1896. objavio je novinski članak koji da-

kulturnih snobova plave krvi, američki su filmski producenti ciljali na najniži zajednički nazivnik čovječanstva. Moderna i uistinu suvremena umjetnost ovog stoljeća razvila se sasvim neočekivano, previdom čuvara kulturnih vrijednosti, brzinom istinske revolucije“. Isto, 241. Napomena: vlastiti prijevod paragrafa s engleskog jezika.

⁵ François Albers, „First Discourse on Film and the Construction of a Cinematic Episteme“, u: *A Companion to Early Cinema*, ur. André Gaudreault, Nicolas Dulac, Santiago Hidalgo (West Sussex: Wiley-Blackwell, Chichester, 2012), 132.

⁶ Isto, 126. Napomena: vlastiti prijevod paragrafa s engleskog jezika.

⁷ Jacques Aumont; Ben Brewster, „Lumière Revisited“, *Film History* (1996), Vol. 8, No. 4: 419.

⁸ Nicholas Reeves, *The Power of Film Propaganda - Myth or Reality?* (London: Continuum, 2003), 2. Napomena: vlastiti prijevod paragrafa s engleskog jezika.

nas, u neku ruku, predstavlja jedan od najranijih filmskih osvrtā.⁹ O čuvenom eseju Gorkog, nastalom nakon susreta s čudesnim novim medijem, Walter Murch piše kako je navedeni izvještaj rezultat promišljanja pojedinca „koji još nije bio naučen kako razmatrati film od strane tisuću drugih pisaca”.¹⁰ Svoj izvještaj Gorki je započeo sljedećim riječima: „Sinoć sam bio u Kraljevstvu Sjena. Kad biste samo znali kako je neobično ondje, u svijetu bez zvuka i boje. Sve je – zemlja, drveće, ljudi, voda i zrak – uronjeno u monotono sivilo. Sive zrake sunca preko sivog neba, sive oči na sivim licima, pepelno sivo lišće s drveća. To nije život, već tek njegova sjena; to nije pokret, već njegov nijemi duh.”¹¹

Ruska kinematografija s vremenom je ostvarila specifičan razvojni put;¹² uostalom, kao što je donekle poseban bio i dugotrajni proces popularizacije filmske kulture u Banskoj Hrvatskoj, uvjetovan odnosima unutar Austro-Ugarske Monarhije.

3. Počeci kinematografije na području Hrvatske

Pojava kinematografije na ovim prostorima koincidira s banovanjem Khuena-Héderváryja (1883. – 1903.), koje se ponekad opisuje kao „olovno doba“ u pogledu manjka političkih sloboda, ali i kao vrijeme obilježeno određenim kulturnim i gospodarskim pomacima.¹³

Nakon već spomenute projekcije u Parizu, organizirane 28. prosinca 1895. godine, uslijedila su slična događanja po čitavoj Europi. Suradnici braće

⁹ „Maxim Gorki, Russian writer“, *Who's Who of Victorian Cinema*, pristup ostvaren 8. 7. 2017., <http://www.victorian-cinema.net/gorky>.

¹⁰ Walter Murch, „Black and White and in Color“, *McSweeney's Internet Tendency*, pristup ostvaren 8. 7. 2017., <https://www.mcsweeney.net/articles/contest-winner-36-black-and-white-and-in-color>.

¹¹ Isto. Napomena: vlastiti prijevod paragrafa s engleskog jezika.

¹² Kako piše Davorin Ćuti, „zlatno doba“ sovjetske kinematografije dolazi nakon Oktobarske revolucije, uz napomenu kako je i sam Lenjin rekao da je od svih umjetnosti za SSSR najvažnija upravo ona filmska. Dakako, sve veća kontrola Komunističke partije nad brojnim oblicima društvenog života odrazila se i na sam rad umjetnika. Najznačajniji su predstavnici sovjetskog „zlatnog doba“ Sergej Ejzenštejn, Jakov Protazanov, Aleksandar Dovženko, Vsevolod Pudovkin, Lev Kulešov i Dziga Vertov. David Gillespie u svojoj knjizi *Early Soviet Cinema: Innovation, Ideology and Propaganda* (2000.) tvrdi kako su jedino Ejzenštejn i Protazanov ostvarili značajnije doprinose u eri zvučnog filma, za razliku od ostalih autora. Izvor: Davorin Ćuti, „Sovjetska kinematografija s početka 20. stoljeća“, *Novi Film*, pristup ostvaren 3. 2. 2017., <http://www.novifilm.hr/povijest-filma/sovjetska-kinematografija-s-pocetka-20-stoljeca/>.

¹³ Obratiti pozornost na sljedeći rad: Željko Holjevac, „Mađaroni i mađarizacija u Hrvatskoj između mita i zbilje u svjetlu hrvatsko-mađarskih odnosa u 19. stoljeću“, u: *Hrvati i manjine u Hrvatskoj: moderni identiteti* (Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje, 2014).

Lumière prve su filmove ubrzo prikazali i u Beču (26. ožujka 1896.),¹⁴ Budimpešti (10. svibnja 1896.),¹⁵ Beogradu (6. lipnja 1896.)¹⁶ itd. Nedvojbeno prva kinematografska predstava u Hrvatskoj održana je u listopadu 1896. godine u zagrebačkoj dvorani „Kola“ (današnji prostor Akademije dramske umjetnosti), a organizatori događanja bili su fotografi Rudolf Mosinger i Lavoslav Breyer. Prikazivanja u Zagrebu potrajala su čak jedanaest dana, od 8. do 18. listopada, a cijena ulaznica bila je gotovo jednaka onima za kazalište.¹⁷ Zanimljivo je kako je kinematograf, odnosno „živuće fotografije“, u dnevnom tisku, poput oglasa u *Obzoru* od 7. listopada 1896. godine, predstavljen kao najnoviji izum Thomasa Alve Edisona.¹⁸ Kako objašnjava Ivo Škrabalo, „pozivanje na Edisona više je, po svoj prilici, predstavljalo samo mamac za publiku s obzirom da je američki učenjak uživao glas čovjeka koji je već zakoračio u budućnost“.¹⁹

Sudeći prema izvještajima *Obzora*, koji je projekciju u Zagrebu opisao kao „veoma interesantnu“ te ju je „preporučio pažnji našeg občinstva“,²⁰ i u hrvatskim je gradovima postojala publika zainteresirana za film. Uslijedile su slične predstave i u drugim mjestima, poput Rijeke (listopad 1896.), Zadra (veljača 1897.) itd.²¹

Već 1898. godine izrađene su i prve snimke u Hrvatskoj. Francuski fotograf i redatelj Jean Alexandre Louis Promio (1868. – 1926.) tada je napravio čak sedam filmskih reportaža na području Šibenika i Pule. Zahvaljujući istraživanjima Enesa Midžića poznati su nam i naslovi ovih kratkometražnih filmova, redom posvećenih vojnim manevrima i mornaričkim vježbama na jedrenjacima: *Dolazak i sidrenje broda* (*Arrivée d'un bateau et mise à l'ancre*, kat. br. 836), *Pozdrav s jarbola* (*Salut dans les vergues*), *Priprema za boj* (*Branle-bas de combat*), *Iskrucavanje i puščana paljba* (*Débarquement et le feu de mousqueterie*), *Regata (prolazak)* (*Régates (aller)*), *Regata (povratak)* (*Régates (retour)*) i *Trka mornara* (*Course de matelots*).²²

¹⁴ Ian Aitken (ur.), *The Concise Routledge Encyclopedia of the Documentary Film* (New York: Routledge, 2013), 59.

¹⁵ James Chapman, *Cinemas of the World: Film and Society from 1895 to the Present* (London: Reaktion Books, 2003). Napomena: stranice nisu numerirane u korištenom digitalnom izdanju knjige.

¹⁶ „Balkans, the“, u: *Encyclopedia of Early Cinema*, ur. Richard Abel (New York: Routledge, 2005), 58.

¹⁷ Ivo Škrabalo, *101 godina filma u Hrvatskoj: 1896.-1997. Pregled povijesti hrvatske kinematografije* (Zagreb: Globus, 1998), 22-24.

¹⁸ Još 1889. godine Edison je javnosti predstavio kinetoskop, rani uređaj za prikazivanje filmova namijenjen tek jednom gledatelju, koji bi ubacivanjem novčića imao priliku odgledati minutu ili dvije „živih“ slika.

¹⁹ Škrabalo, *101 godina filma u Hrvatskoj*, 20-22.

²⁰ Isto, 23.

²¹ Isto, 22, 28.

²² Enes Midžić, „Alexandre Promio, snimatelj Društva Lumiere, u Hrvatskoj 1898.“, *Hrvatski filmski ljetopis* 47 (2006); Željko Ivanjek, „Prvi filmovi u Hrvatskoj snimljeni su još 1898.“,

S vremenom, divljenje kinematografskom izumu počelo je zauzimati i medijski prostor, uz gotovo neizostavno poistovjećivanje istog s tada raširenim poimanjem progresivnog. Ilustracije radi, zagrebački humoristički list *Zvekan* u prosincu 1900. godine objavio je zanimljiv satirični tekst „Moderni brak“, u kojem su, u neku ruku, navedene odlike suvremenog života na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, pri čemu nije zaboravljen niti kinematograf: „Upoznali se kod Lawn Tennisa,²³ telefonom očitovali si ljubav, zaručili se telegrafički, odvezli se na vjenčanje na biciklu, bili na svatbenom putovanju na automobilu, dokazali si nevjeru kinematografom...“²⁴

Kako su se filmske predstave u sve većem broju održavale diljem Banke Hrvatske, lokalne su novine čitateljstvo nastojale informirati o ovom fenomenu, što je evidentno i kroz primjer *Karlovačkog glasnika*, koji je u ožujku 1902. objavio čitav članak posvećen *bioskopu*, navodeći sljedeće: „To je aparat, kojim se prikazuju veoma zanimljive i zabavne kinematografske (pomične) slike. Nije tome dugo, što smo se čudili poznatim jednostavnim slikama, izvedenim skioptikonom (tzv. maglene slike) osobito, ako se je koja slika prikazala kao da se miče. No što je to nasprama kinematografu, tomu genialnomu Edisonovu izumu. Naročito najnovijim i savršenim sistemom – Bioskopom – izvadaju se slike, koje obćinstvo zadivljuju; to su slike koje se s pravom nazivlju žive slike. Najteže prizore, gdje se miču konji i jaše jašioci, gdje se pleše, pliva, trči, skače, itd. prikazuju se Bioskopom upravo savršeno.“²⁵ Izvjesno je kako je gotovo šest godina od prvog predstavljanja kinematografa pred dvjestotinjak znatiželjnika u francuskoj prijestolnici ovaj izum i dalje uvelike vezan uz Edisonovo ime.

Sam kraj 19. stoljeća Nikola Kosanović opisuje kao „razdoblje tzv. putujućih ambulanti kinematografa, čije su priredbe često kao dopunska zabava prikazivane na sajmovima ili u kakvim za to prikladnim lokalima“.²⁶ Tek 1905. godine u SAD-u, točnije u Pittsburghu, otvorena je prva kino-dvorana u svijetu posvećena isključivo predstavama „pomičnih slika“. Činjenica je da je rijetko tko prije toga imao dovoljno poduzetničke hrabrosti otvoriti stalni kinematograf. Iako je film predstavljao opću senzaciju, mnogi su bili sumnjičavi u njegovu budućnost, pa čak i sama braća Lumière, koja su još 1898. prestala

Jutarnji list, <http://www.jutarnji.hr/arhiva/prvi-filmovi-u-hrvatskoj-snimljeni-su-jos-1898./3240404/>, pristup ostvaren 8. 7. 2017.

²³ Izvorni engleski naziv za tenis, nastao u Birminghamu u kasnom 19. stoljeću.

²⁴ „Roman modernog braka“, *Zvekan* (Zagreb), 1. 12. 1900., br. 23, god. 11.

²⁵ „Bioskop“, *Karlovački glasnik* (Karlovac), 8. 3. 1902., br. 10, god. 4.

²⁶ Nikola Kosanović, „Pokretne slike u Osijeku“, *Glas Slavonije* (Osijek), 19. 12. 2000., br. 25517, god. 81.

proizvoditi filmove.²⁷ Budući da je u hrvatskim gradovima ranog 20. stoljeća ipak postojala kakva-takva publika zainteresirana za film, počeli su se otvarati i prvi stalni kinematografi – 1906. u Zagrebu, Rijeci i Puli, 1907. u Splitu i Zadru, 1908. u Dubrovniku itd.²⁸ Uostalom, slična zbivanja gotovo paralelno uočavamo i u drugim dijelovima Monarhije jer se tijekom 1907. i 1908. godine otvaraju iste ustanove i u Bosni i Hercegovini, Sloveniji itd.²⁹

Jednu od važnijih pojava za povijest rane kinematografije u Hrvatskoj predstavlja i djelovanje profesionalnih snimatelja. Josip Halla (1879. – 1960.), rođen u Osijeku, jedan je od pionira filmskog stvaralaštva u Hrvatskoj. Još kao mladić svjedočio je čuvenoj projekciji u Zagrebu u listopadu 1896. godine, a u zemlju je 1909. godine donio prvu filmsku kameru, s kojom je napravio reportaže o Plitvicama i Sinjskoj alci. Kasnije se posvetio snimanju izvještaja iz Balkanskih ratova za francusku firmu Éclair. Uz to, sudjelovao je i na izradi nekih dugometražnih filmova (npr. film *Matija Gubec* iz 1919., nastao prema scenariju Marije Jurić Zagorke).³⁰ Tijekom 1910. voditelj prvog splitskog kina *Grand Elektro Bioskop*, Josip Karaman (1864. – 1921.), nabavio je filmsku kameru i kroz naredne je mjesece snimao aktualne lokalne događaje (sokolski slet, proslava sv. Duje, sprovod gradonačelnika Vicka Mihaljevića itd.), upisavši se također u povijest hrvatske kinematografije.³¹

Iako je prva filmska predstava u Zagrebu održana nešto manje od godinu dana nakon one pariške, prvi je hrvatski igrani film snimljen tek 1917. godine. Iz tog razloga postavlja se sasvim razumljivo pitanje: zašto su počeci ozbiljnije filmske produkcije u Hrvatskoj smješteni tako kasno, kako piše Nikica Gilić, nakon tolikih filmskih zbivanja u Europi i ostatku svijeta? Isti autor kao razloge navodi činjenice poput nerazvijenog poduzetništva, dominacije seoskog stanovništva itd. Nadalje, prema Giliću, „stanovnici gradova često su govorili strane jezike (njemački, talijanski) jednako dobro ili bolje nego hrvatski, i osjećali su jak interes, pa i pripadnost, prema kulturnim i političkim središtima moći izvan hrvatskoga jezičnog, kulturnog i političkog područja. Publika koja bi tražila domaći film, očito, nije bila brojna, pa se kapitalistička proizvodnja filmova nije pretjerano razvila – na uvozu i distribuciji ipak se lakše i više moglo zaraditi“.³²

²⁷ Škrabalo, *101 godina filma u Hrvatskoj*, 27.

²⁸ Isto, 32.

²⁹ Abel et al., *Encyclopedia of Early Cinema*, 58.

³⁰ Škrabalo, *101 godina filma u Hrvatskoj*, 35-36; „Halla, Josip“, *Hrvatska enciklopedija*, pristup ostvaren 25. 7. 2017., <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=24179>.

³¹ Škrabalo, *101 godina filma u Hrvatskoj*, 37-39; „Karaman, Josip“, *Hrvatska enciklopedija*, pristup ostvaren 25. 7. 2017., <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30399>.

³² Nikica Gilić, *Uvod u povijest hrvatskog igranog filma* (Zagreb: Leykam international, 2010), 21.

4. Filmska kultura u Osijeku i osnutak gornjogradskog kina „Urania“

I dalje nije moguće pouzdano odrediti mjesto i vrijeme održavanja prve filmske projekcije u Osijeku. U podužem feljtonu objavljenom krajem prosinca 2000. godine u *Glasu Slavonije* osječki je povjesničar i muzejski djelatnik Nikola Kosanović iznio intrigantnu tvrdnju kako je, „prema jednoj suvremenoj vijesti“, nekoliko mjeseci nakon pariške projekcije i Osijek bio „svjedok sličnog događaja“. Prema njemu, André Carré (1869. – 1939.), suradnik braće Lumière, na „balkanskoj turneji“ u srpnju 1896. priredio je „prvu priredbu pokretnih slika i u Osijeku“.³³ Iako su ovu informaciju kasnije preuzeli još neki povjesničari,³⁴ jasno je da je riječ o pogrešci pri kronološkoj rekonstrukciji navedenih zbivanja, budući da je Kosanović istaknuo kako se ovo dogodilo „nakon gostovanja u Ljubljani, Zagrebu i Beogradu“, no pouzdano znamo da je prva projekcija u Zagrebu održana, kako je ranije i rečeno, početkom listopada 1896., a ne ranije.

Bez obzira na sve, djelovanje Andréa Carréa na ovim prostorima i dalje nije u potpunosti rasvijetljeno. Prema navodima jedne internetske stranice koja problematizira vrijeme viktorijanske kinematografije, nakon posljednjih beogradskih predstava krajem lipnja 1896. „Carré nestaje iz povijesti na pola godine“. Nakon toga, u veljači 1897. vraća se u Beograd te izrađuje prve filmske zapise s prikazima kralja Aleksandra. Kao voditelj putujućeg kinematografa proputovao je mjesta od Zemuna do Zagreba, a obišao je i Sarajevo, Celje, Ljubljanu, Maribor, Klagenfurt, Karlove Vare itd.³⁵ Dejan Kosanović, jedan od najpoznatijih srpskih povjesničara filma, u monografiji *Počeci kinematografije na tlu Jugoslavije 1896-1918* i sam se osvrnuo na Carréa, napisavši kako je ovaj možda prije drugog dolaska u Beograd, početkom 1897. godine, „prikazao kinematograf u još nekom gradu Hrvatske, ali zasad o tome nema nikakvih podataka“.³⁶ Drugim riječima, imajući u vidu širi kontekst, legitimno je pretpostaviti kako je i u Osijeku relativno rano održana prva filmska predstava, no za to, nažalost, i dalje nemamo čvrsto historografsko utemeljenje, s obzirom na raspoložive izvore.

Slično je i s navođenjem podataka o drugim gostujućim kinematografima početkom 20. stoljeća. Božo Plevnik u knjizi *Stari Osijek* iz 1987. godine iznosi podatak da je 1901. u Osijek „došao neki Kraus, s pravom kinoaparatu-

³³ Kosanović, „Pokretne slike u Osijeku“, *Glas Slavonije*, 18. 12. 2000., br. 25516, god. 81.

³⁴ Zlata Živaković-Kerže, *Svaštice iz staroga Osijeka*, II. (dopunjeno i prerađeno) izdanje (Osijek: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2001), 213.

³⁵ „André Desiré Carré, French cameraman“, *Who's Who of Victorian Cinema*, pristup ostvaren 1. 7. 2017., <http://www.victorian-cinema.net/carre>.

³⁶ Dejan Kosanović, *Počeci kinematografije na tlu Jugoslavije 1896-1918* (Beograd: Institut za film, Univerzitet umetnosti, 1985), 129.

rom“ za prikazivanje filmova, dodajući kako je ovo kino, koje se navodno nalazilo negdje u današnjoj Ulici Hrvatske Republike, „životarilo“ oko tri godine, nakon čega mu se gubi svaki trag.³⁷ Ponovno, iako za ovu informaciju nije moguće pronaći potvrdu u bilo kakvom znanstvenom radu, spisima osječkog Gradskog poglavarstva, županijskim glasilima ili u, recimo, onovremenim knjigama gradskih obrtnika, ista je postala predmetom nekritičke reprodukcije, do te mjere da čak i današnje poduzeće Kinematografi Osijek d. d. kao godinu svog osnutka navodi 1901.³⁸ Na kraju, niti Plevnik u popisu referenci ne precizira izvor kojim se poslužio za ovaj navod.³⁹

Arhivska nam dokumentacija s druge strane govori kako 1903. godine dolazi do gostovanja jednog kinematografa u Osijeku. S obzirom na iščitanu i analiziranu građu, možemo reći kako je ovo svakako jedno od najranijih poduzeća tog tipa prisutnih u gradu o kojima imamo sačuvan kakav-takav arhivski trag. Unatoč tome, sam sadržaj njegovog kinorepertoara još nam nije poznat.

Dakle, prema potvrdi Gradskog poglavarstva, upućenoj Kraljevskom financijskom ravnateljstvu i Gradskom poreznom uredu, od 5. rujna 1903., vlasniku *bioskopa* Karlu Lifki dozvoljene su „produkcije u Gornjem gradu Osijeku uz ulazninu od 80 filira“. Nakon provedenog očevida, konačna dozvola izdana je 20. rujna iste godine.⁴⁰ Obitelj Lifka, uzgred rečeno, bila je poznata po putujućem panoptikumu i kinematografu s kojim su obišli više gradova na području Austro-Ugarske Monarhije.⁴¹ Upravo su putujući kinematografi, smješteni po gradskim trgovima, u hotelima ili gostionicama, u Osijeku predstavljali „filmsku predigru“, anticipirajući otvaranje modernih kino-dvorana.⁴²

U prilog tezi kako je Lifkin kinematograf bio jedan od prvih u gradu za koje pouzdano znamo, te da se više puta vraćao ovdje, govori nam i činjenica da je upravo dvojezični promidžbeni plakat, na hrvatskom i njemačkom jeziku, posvećen njegovom „Elektro bioskop kazalištu“ najstariji sačuvani filmski

³⁷ Božo Plevnik, *Stari Osijek* (Osijek: Radničko sveučilište „Božidar Maslarić“, 1987), 131.

³⁸ „Kino Urania - Osijek“, *Kino mreža*, pristup ostvaren 25. 7. 2017., <http://kinomreza.hr/kinematografi-osijek/>.

³⁹ Suprotno Nikoli Kosanoviću, Božo Plevnik tvrdi da je Georg Narten iz njemačkog Arnstadta „već 1896. prikazivao u Osijeku svoje filmove, snimljene tamo gdje je prolazio putujući po svijetu“. Ovo je tek potrebno provjeriti i potvrditi kroz buduća istraživanja, budući da Plevnik ponovno nije naveo izvor iz kojeg je preuzeo spomenuti podatak. Plevnik, *Stari Osijek*, 131.

⁴⁰ Državni arhiv u Osijeku, fond Gradskog poglavarstva (dalje: HR-DAOS-10), Opći spisi, spis br. 22031/1903.

⁴¹ O tome više u: Dejan Kosanović, *Kinematografija i film u Kraljevini SHS / Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941* (Beograd: Filmski centar Srbije, 2011).

⁴² Lada Kavurić, *Hrvatski plakat do 1940.* (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1999), 84.

plakat u Osijeku.⁴³ Iako godina nije istaknuta,⁴⁴ na plakatu se može iščitati kako se Lifkin kinematograf, „najveće poduzeće te vrsti“, u Osijeku zadržao „samo kratko vrijeme“. Za potrebe filmskih projekcija konstruirana je „sa najvećim komfortom uređena dvorana“, a istaknuto je i kako je Lifkin kinematograf, koji „žive fotografije“ prikazuje „u najvećoj savršenosti“, u međuvremenu nagrađen na nekoliko izložbi, poput one u Parizu 1900. te Saint Louisu 1904. godine. U pogledu programa koji je najavljen za prvu polovicu srpnja piše: „Snimci direktno iz života i naravi te se čovjek osjeća kao da je u naravi, kao da proživljuje sam sve, kada gleda divne prizore, poglede, dame, bajke, borbu bikova, ratne događaje, šaljive zgode, i.t.d. Ni jedna druga predstava ne pruža gledaocima takove draži, kao ova, niti se može s njom usporediti.“⁴⁵

Nešto ranije, početkom 1900., Izidor Kršnjavi (1845. – 1927.), bivši predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu, predložio je osnivanje Znanstveno-umjetničkog kazališta „Urania“, koje je organiziralo edukativna predavanja, pa čak i filmske projekcije za zainteresirane u Sušaku, Novoj Gradiški, Brodu, Sisku, Vinkovcima itd.⁴⁶ Među ostalim gradovima, kako doznajemo, realiziran je i posjet Osijeku u travnju 1908., uz sljedeći promidžbeni tekst:

Novost!
 Stalno veliko „Urania“ kazalište
 sa nedjeljno 2 puta biranim rasporedom
 u dvorani svratišta „Rajal“.
 Predstavlja Umjetničke, poučne i zabavne žive slike u veličini od
 30 metara, dosele još nevidjeno!
 Svaki dan 2 predstave u 6 i 8 sati.
 Na nedjelje i svetce 5. u 1/2 3, 4, 1/6 5, i 1/2 9 sati.
 Cijene mjesta (samo sjedala): 1 K., 80 fil., 50 fil., i 30 fil.,
 Za što brojniji posjet moli
 UPRAVA
 znanstvenog „Uranija“ kazališta⁴⁷

⁴³ Marina Vinaj, *Plakat za plakat: iz zbirke Muzeja Slavonije* (Osijek: Muzej Slavonije, 2008), „Uvod“ (stranica nije numerirana).

⁴⁴ Marija Kretić Nađ pogrešno navodi 1903., iako je na samom plakatu moguće pročitati kako je ovo kinematografsko poduzeće nagrađeno na izložbi u Saint Louisu 1904. godine. Vjerojatno je riječ o zabuni, pri čemu je autorica mislila na ranije Lifkine projekcije u Osijeku koje su 1903. najavljivane kao „Edisonov ideal elektro-bioskopsko kazalište“. Kretić Nađ, *Od Čaruge do Grete Garbo*, 232.

⁴⁵ Vinaj, *Plakat za plakat*, 17.

⁴⁶ Škrabalo, *101 godina filma u Hrvatskoj*, 31.

⁴⁷ Oglas u novinama, *Narodna obrana*, 18. 4. 1908., br. 93, godina 7.

„I Osječani su se već privikli na kinopredstave. S nestrpljenjem su očekivali svako novo gostovanje. Upravo se nametala potreba za otvaranjem jednog stalnog kinematografa“, piše Nikola Kosanović. To se konačno i dogodilo krajem svibnja 1910. kada je u promet pušten „Royal-vio“, prvi stalni kinematograf smješten na ondašnjem Žitnom trgu (danas Trg Ljudevita Gaja), čiji su vlasnici bili stanoviti poduzetnici Büchler i Bikar. Novine su prenijele kako je za vlasnike kinematografa njegova izgradnja predstavljala „znatan trošak“ te da se „u njem prikazuju slike skoro bez ikakoga titranja“.⁴⁸ Za improviziranu zgradu tisak je pisao da je „tako spretno građena da se i za vrijeme najveće kiše i oluje mogu održavati predstave“.⁴⁹ Ubrzo su uslijedile i najave prvih filmova,⁵⁰ a predstave su bile vrlo posjećene pa su zabilježene i „velike borbe za ulaznice“.⁵¹ Sukladno činjenici o ostvarivanju dobrog prometa, vlasnici kinematografa 15. lipnja 1910. odrekli su se prihoda od prodaje karata u iznosu od 59 kruna i 11 filira te su ih namijenili lokalnom dobrotvornom društvu „Milodar“, čija je zadaća bila „opskrbljivati siromašnu i vrijednu mladež opće pučke škole gornjega grada Osijeka, učili, odielom i obučom“.⁵²

Do 1912. u gradu je otvoreno još nekoliko kinematografa, što je *Narodna obrana* prokomentirala izjavom da „bioskopi u Osijeku niču kao

⁴⁸ „Bioskop“, *Narodna obrana*, 23. svibnja 1910., br. 115, godina 9.

⁴⁹ „Royal Vio“, *Narodna obrana*, 13. 6. 1910., br. 132, godina 9.

⁵⁰ Riječ je o sljedećim filmovima: „Uskrs u Fiorenci, vrlo zanimivo“, „Promjena oblića kod gospodja, humoristično“, „Pavao, talijanski bjegunac“, „More“, „Gatanje ciganke“, „Život na otoku Sumatri“, „Potjera za automobilom“, „Cvjetna izložba u Parizu“, „Neprava tetka“, „Krivnja i pokora, drama“, „Djeca kao vatrogasci“, „Motorni koturaš“, „Zadnja provala Aetne“, „Don Juan se ženi“, „Zadnja utrka automobilima“, „Bratland dolina“, „Dva protivnika“, „Hipnotizam punica“, „Povratak iz Jerusolima, drama“, „Sablast u muzeju, humoristično“, „Javna gombalačka vježba u Budimpešti, znamenito“, „Miško se otrovao, humoristično“, „Dr. Phantom, senzacion. detektiv drama“, „Tvoridba stakla, poučno“, „Dječji doživljaji, humoristično“, „Bezdušni tutor, drama“, „Kad glazba svira, vrlo komično“, „Mornarska čud, drama“, „Trst, znamenito“, „Mora da je pjesnik, humoristično“, „Moć štampe, senzacion. drama“, „Branje banana, snimka po naravi“, „Uspješna uspavanka, vrlo humoristično“, „Džorizijski otok - Canal la Manche, znamenito“, „Nevjerni suprug, slika iz života“, „Travanjska šala, veoma komično“, „Njegovo Veličanstvo, naš kralj, u Sarajevu“, „Model, novovjeka drama“, „Nervozno zažimanje, humoristično“, „Vježbe engleskih mornara, osobito vrijedno da se vidi“, „Gospodari zraka, kolorirano, znamenito“, „San izvozača piva, humoristično“, „Smrtni skok u Dunav, znamenito“, „Slučaj Liwingstone, senzacionalna drama, po tajnim redarstvenicima Scherlok-Holmesu i Rafflesu“, „Lukava bankirova kći, humoristična senzacija“. O svim navedenim filmovima, osim kratkog komentara u pogledu žanra, iz čega se može pretpostaviti kako su prevladavali humoristični i dokumentaristički uradci, nemamo nikakvih podataka, odnosno nisu nam poznati njihov originalni naziv, zemlja produkcije, redatelj, glavni glumci i ostale slične informacije. „Bioskop“, *Narodna obrana*, 7. 6. 1910., br. 127, godina 9; „Royal Vio“, *Narodna obrana*, 13. 6. 1910; 17. 6. 1910; 20. 6. 1910; 28. 6. 1910.

⁵¹ „Royal Vio“, *Narodna obrana*, 20. 6. 1910., br. 138, godina 9.

⁵² „Dobrotvorno društvo Milodar Osijek Gornji grad“, ARHiNET, pristup ostvaren 9. 5. 2018., http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_2310.

gljive“.⁵³ Uistinu, bile su to godine kada su pune kino-dvorane počele predstavljati privlačna poduzetnička ulaganja.

Dana 17. lipnja 1912. tvrtka Urania i Kino d. d. obavijestila je gradske vlasti da će upravitelj njihovog donjogradskog kina biti Josip Zeisel, koji je iskustvo rada s kinematografima prikupljao školujući se u Pragu te radeći u Linzu i Beču. Uz to, kao *strojovođa* preporučeno je Dragutin Kozary.⁵⁴ Isto je poduzeće od Gradskog poglavarstva zatražilo „trajnu“ te „isključivu“ dozvolu za održavanje filmskih projekcija u donjogradskom kasinu (zgrada današnjeg Dječjeg kazališta Branka Mihaljevića).⁵⁵ I lokalni je tisak 3. srpnja popratio rad kina u Donjem gradu, otvorenog ipak nešto ranije, uz rečenicu: „I tako je evo i Doljnji grad dobio svoj kinematograf.“ Napomenuto je i da je poslije svake projekcije organiziran poseban prijevoz tramvajem u Gornji grad.⁵⁶

Ubrzo je, 3. kolovoza, uslijedila molba za izdavanje dozvole za postavljanje dodatnih sjedala u „donjogradskim kasinskim zgradama“. Pritom, uprava tvrtke prostor u kojem se prikazuju filmovi u Donjem gradu opisala je kao „prostranu dvoranu“, no istaknula je kako je njihovo kino „na radne dane vrlo slabo posjećeno“, zbog čega prodajom ulaznica nije moguće pokriti „znatne troškove i režije“. „Jedino u nedelju i na blagdane jeste večernja predstava vrlo dobro posjećena, ali pošto sada imade samo 254 sjedala, to se ukazuje broj ovih sjedala pre malenim te na žalost moramo svaki puta u nedelju na večer mnoge otpraviti, koji bi rado kazalište posjetili. Pošto dakle jedino u nedelju i na blagdane možemo imati barem djelomično regres za znatne gubitke tečajem djelatnih dana, to u pokornosti molimo, da bi veleslavno kr. redarstveno povjereništvo blagoizvolilo nam dozvoliti, da možemo još sjedala postaviti“, navela je u službenom spisu upućenom gradskim vlastima tvrtka Urania i Kino d. d. U konačnici, 11. kolovoza dozvoljeno je postavljanje dodatnih šesnaest sjedala, čime je kapacitet donjogradskog kina porastao na 270 mjesta.⁵⁷

⁵³ Kraći članak u cijelosti glasi ovako: „Bioskopi u Osijeku niču kao gljive. G. Bikar počima danas sa namještem svoga nasuprot časničkog paviljona. G. Raith podignut će bioskop na zemljištu dr. g. Gojtana, a i dolnji grad dobit će svoj Kino“. Također, u isto je vrijeme u gradu radio i „The Olsen Biograph“, koji je reklamiran kao „najveće poduzeće na području kinematografije“. Projekcije su se održavale u 20.30 sati u svratištu „Royal“, a početkom ožujka 1912. program je sadržavao sljedeće naslove i popratne opise: „Vratolomno jahanje“ (sportska slika), „Madam San Gène“ (velika historička drama u 3 čina), „Grof kao konobar“ (šaljivo). „Bioskopi u Osijeku niču kao gljive“, *Narodna obrana*, 2. 4. 1912., br. 77, god. 11; promidžbeni oglas „The Olsen Biograph“, *Narodna obrana*, 11. 3. 1912., br. 58, god. 11.

⁵⁴ HR-DAOS-10, „Urania i Kino d. d.“, potvrda poduzeća o upravitelju i *strojovođi* u donjogradskom kinu, 17. 6. 1912., br. dokumenta 4284, kut. 6078.

⁵⁵ HR-DAOS-10, „Urania i Kino d. d., molba za dozvolu kinematografskih predstava u donjogradskoj kasini“, 17. 6. 1912., br. dokumenta 3877, kut. 6078.

⁵⁶ „Urania-Kino“, *Narodna obrana*, 3. 7. 1912., br. 150, god. 11.

⁵⁷ HR-DAOS-10, kino „Urania“ 1912-1920, korespondencija uprave kinematografa i Gradskog poglavarstva, dokumenti br. 7084, 7143, kut. 6078.

U to vrijeme tekle su pripreme za izgradnju i otvaranje gornjogradskog kina „Urania“, čiji je vlasnik bilo isto dioničarsko društvo kao i slučaju kinematografskog poduzeća u Donjem gradu.⁵⁸ Još početkom prosinca 1911. zatražena je dozvola od Gradskog poglavarstva za gradnju kina⁵⁹ na zemljištu gdje se nekoć nalazila remiza osječkog konjskog tramvaja, a koje je 1905. godine kupila obitelj Gilming. Zamišljena kino-dvorana u molbi je opisana kao „vrlo ukusna, moderno uređena, prema svim sigurnosnim propisima udešena zgrada“.⁶⁰ Građevni i uredbeni trošak planiran je u okviru 100.000 kruna,⁶¹ a za projektanta izabran je arhitekt Viktor Axmann,⁶² koji je vrlo brzo osmislio nekoliko varijanti kina s pripadajućim društvenim prostorijama.⁶³ Nakon što je u ožujku 1912. postavljen kamen temeljac,⁶⁴ izgradnja gornjogradskog kina „Urania“ mogla je započeti. „Gradnjom kina Osijek je dobio jedan od najznačajnijih spomenika secesijske utilitarne arhitekture u Hrvatskoj. Axmann je tu do detalja projektirao sve, pa i svjetiljke. Zahvaljujući Axmannu, ali i domaćim obrtnicima s visokom izvedbenom razinom, kino je sagrađeno kao cjelovito umjetničko djelo urbarhitekture i zanatstva“, tvrdi Viktor Ambruš.⁶⁵

Zdanje Axmannove kino-dvorane, koja je ujedno predstavljala i sjedište masonske lože „Budnost“,⁶⁶ postalo je temom različitih razgovora i članaka, poput teksta objavljenog u *Narodnoj obrani* u kojem se ovaj lokalni list na ciničan način osvrnuo na sam izgled, ali i političku funkciju kina te općenito stanje u gradu: „Taj novi bioskop u Gornjem gradu čudno je gradjen, u posve novom slogu. (...) To je barem razumljivo! Slog je nov a i rijetka će se novost u njemu prikazati! - Kakva novost? Film i kao i u drugim gradovima - Varate

⁵⁸ Kosanović, „Pokretne slike u Osijeku“, 21. 12. 2000.

⁵⁹ Zlata Živaković-Kerže, *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća (1868. – 1918.)* (Osijek: Društvo za hrvatsku povjesnicu, 1996), 46.

⁶⁰ Ante Grubišić, Grgur Marko Ivanković, ur., *Ostavština osječke slobodnozidarske lože „Budnost“* (Osijek: Muzej Slavonije, 2003), 77, 79.

⁶¹ Živaković-Kerže, *Urbanizacija i promet grada Osijeka*, 46.

⁶² Viktor Axmann (1878. - 1946.), rođeni Osječanin, školovao se u Münchenu, te je nakon završenog studija surađivao na projektima firmi iz Beča i Rijeke. Oko 1912. godine u Osijeku je, točnije u Kapucinskoj ulici, kao ovlašteni civilni arhitekt otvorio vlastitu građevinsku tvrtku. Grgur Marko Ivanković, *Secesijski duh u arhitekturi i životu Osijeka* (Osijek: Muzej Slavonije Osijek, 1995), 13.

⁶³ Grubišić, Ivanković, *Ostavština osječke slobodnozidarske lože „Budnost“*, 79, 81.

⁶⁴ Živaković-Kerže, *Urbanizacija i promet grada Osijeka*, 47.

⁶⁵ Viktor Ambruš, „Arhitektura“, u: *Secesija Slobodnog i kraljevskog grada Osijeka*, ur. Julije Martinčić (Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, 2001), 36.

⁶⁶ U Zagrebu je Klub ćirilo-metodskih zidara, primjerice, sudjelovao u otvaranju kinematografa kako bi imao stalne prihode za vlastite djelatnosti. Izvor: Škrabalo, *101 godina filma u Hrvatskoj*, 33.

se prijatelju! Vidjet ćemo kinematografski novu električnu željeznicu, novi vodovod, novu vijećnicu, novo kazalište...“⁶⁷

Sve u svemu, dok je trajao rad na zgradi u Gornjem gradu, u Osijeku je djelovalo nekoliko kinematografa – donjogradsko kino „Urania“, „Royal-vio“, koji je preseljen u Hotel Royal u Kapucinskoj ulici, kino u Hotelu Central, a do sredine 1912. zatvoren je i kinematograf koji je do tada radio u Desatićinoj ulici.⁶⁸ Selidbe, otvaranja i zatvaranja osječkih kina nastavljeni su i narednih godina.⁶⁹ Usporedbe radi, 1912. Zagreb je imao 4 stalna kinematografa, a Budimpešta čak 92.⁷⁰

Nakon uspješno provedene inspekcije 16. rujna 1912., te utvrđivanja činjenice kako će upravitelj novoizgrađenog kina „Urania“ biti 40-godišnji Antun Orel, dok će mjesto kinooperatera zauzeti Ernst Huttar, rođen u Pragu 1893. godine,⁷¹ izdana je dozvola za prikazivanje prvih filmova. Premijerne projekcije održane su tri dana kasnije, 19. rujna, uz sljedeće naslove: *Smrtni skok* („drama“), *Mali Karlo kao gentleman* („šaljiva snimka“), *Njegova punica* („šaljiva snimka“), *Gaumontov tjedan* („aktualne snimke najnovijih događaja“).⁷²

Iščitavajući tiskovne izvještaje, zaključujemo kako su Osječani s velikim zanimanjem i oduševljenjem popratili otvaranje novog kina. Dvorana je često bila „dupkom napunjena“, a atmosfera dočaravana riječima da „odobravanju i smijehu ni kraja ni konca“. Osim toga, sve češće su se javljali zahtjevi za uvođenjem novih termina, s obzirom na golem interes publike.⁷³ Značajno priznanje pristiglo je i u obliku nagrade koju je Axmann dobio za svoj nacrt zgrade u Beču na međunarodnoj kino-izložbi.⁷⁴

Uprava „Uranije“ kroz nadolazeće je godine nastavila ulagati u infrastrukturu i tehničke performanse gornjogradskog kina. Primjerice, sredinom listopada 1912. riješen je problem „nesnosnog titranja slike“ i u program su uvedeni informativni žurnali produkcijske kuće „Pathé Frères“,⁷⁵ krajem trav-

⁶⁷ „Osječki humor“, *Narodna obrana*, 27. 7. 1912., br. 170, god. 11.

⁶⁸ „Osječki bioskopi“, *Narodna obrana*, 23. 5. 1912., br. 118, god. 11.

⁶⁹ Primjera radi, u siječnju 1918. u Strossmayerovoj ulici otvoreno je kino „Apollo“. Kao ravnatelj predstavljen je Marko Gijović, koji je prethodno radno iskustvo stekao radeći u kinematografima „Urania“ i „Royal Biograph“. Tada su najavljeni „samo prvorazredni filmovi uz umjerenu ulazninu“. „Novo kino u Osijeku“, *Hrvatska obrana*, 26. 1. 1918., br. 22, god. 17.

⁷⁰ Škrabalo, *101 godina filma u Hrvatskoj*, 33.

⁷¹ HR-DAOS-10, „Urania i Kino d. d.“, 18. 9. 1912., br. dokumenta 9622, kut. 6078.

⁷² „Urania i kino u gornjem gradu Osijeku“, *Narodna obrana*, 19. 9. 1912., br. 214, god. 11.

⁷³ „Urania-Kino“, *Narodna obrana*, 7. 10. 1912., br. 229, god. 11.

⁷⁴ Grubišić, Ivanković, *Ostavština osječke slobodnozidarske lože „Budnost“*, 90.

⁷⁵ „Urania i kino“, *Narodna obrana*, 16. 10. 1912., br. 237, god. 11.

nja 1913. kupljen je novi električni glasovir, koji je „naše čestito općinstvo svojim krasnim i preciznim izvadjanjem (...) iznenadio i ushitio“, ⁷⁶ početkom svibnja iste godine uveden je novi sustav ventilacije („Taj moderan stroj omogućuje udoban boravak u našem kinu i povećaje užitak“), ⁷⁷ u srpnju je postavljeno gotovo 50 novih sjedalica ⁷⁸ itd.

Sasvim realni bili su i planovi o novim građevinskim pothvatima tvrtke Urania i Kino d. d. Možda najozbiljniji projekt, zaustavljen netom prije same realizacije, bila je zamisao o izgradnji kioska uz kino koji bi služio i kao ljetna kavana. ⁷⁹ Dana 18. ožujka 1916. poduzeće je predložilo Gradskom poglavarstvu da zemljište u pitanju bude prepušteno u njihovo vlasništvo, uz plaćanje godišnje svote od sto kruna kroz prvih deset godina te dvjesto kruna za preostalih deset godina. Po isteku ovog razdoblja, parcela bi ponovno prešlo u vlasništvo grada, no tvrtka Urania i Kino d. d. imala bi prednost pri daljnjem zakupu kioska. U dopisu je istaknuto i sljedeće: „S obzirom na to, što se danas u pitanju stojeće zemljište rabi (...) samo kao smetlište, dočim bi izgradnjom projektiranog kioska ovaj dio bio znatno polepšan.“ Krajem mjeseca, točnije 27. ožujka 1916., održana je sjednica Gradskog poglavarstva kojom je predsjedao gradonačelnik Antun Pinterović, a predmet rasprave bila je mogućnost izgradnje paviljona na gradskom zemljištu od strane tvrtke Urania i Kino d. d. Tada je odlučeno kako će upravi kina „Urania“ biti dozvoljena izgradnja paviljona ukoliko se ista obveže da će za narednih dvadeset godina gradu isplatiti određeni iznos za korištenje zemljišta (300 kruna godišnje za prvo desetljeće te 500 kruna godišnje za preostalih deset godina), čemu se usprotivio Adam pl. Reisner, koji je predložio da se zemljište „kao gradilište proda“. ⁸⁰

Pregovori su nastavljeni, ⁸¹ pa je čak 10. svibnja Gradsko poglavarstvo odlučilo obaviti inspekcijski obilazak pristaništa I. povlaštenog dunavskog parobrodarskog društva u Gornjem gradu sa svrhom ispitivanja mogućnosti

⁷⁶ „Urania i Kino“, *Narodna obrana*, 29. 4. 1913., br. 98, god. 12.

⁷⁷ „Urania-Kino“, *Narodna obrana*, 2. 5. 1913., br. 100, god. 12.

⁷⁸ HR-DAOS-10, kino „Urania“, dozvola Odjela za unutarnje poslove Kraljevske zemaljske vlade za postavljanje dodatnih sjedala u gornjogradskom kinu „Urania“, 27. 7. 1913., br. dokumenta 17633, kut. 6078.

⁷⁹ „Urania Kino Kiosk“, *Hrvatska obrana*, 24. 3. 1916., br. 69, god. 15.

⁸⁰ HR-DAOS-10, „Urania i Kino d.d.“ - zemljište i gradnja kioska, 1916., registraturna oznaka dokumenata 2054/16-VII, kut. 6442.

⁸¹ Razgovori su, očigledno, vođeni u nekoliko faza, budući da su i nešto ranije, u travnju, novine pisale kako je uprava kina odustala od gradnje kioska, tj. paviljona, „budući da ne može ispuniti uvjete, stavljene od strane grada“. „Gradnja paviljona Urania Kina“, *Hrvatska obrana*, 10. 4. 1916., br. 82, god. 15.

izgradnje opisanog projekta.⁸² Budući da je grad i dalje inzistirao na visokim davanjima, uprava tvrtke Urania i Kino d. d. konačno se izjasnila 19. srpnja 1916. kako „radi pomanjkanja potrebitog materijala“ odustaje od izgradnje paviljona na Šokčevićевой obali.⁸³

Za gore navedeno poduzeće ovo ipak nije bio posljednji projekt takve vrste. Početkom lipnja 1918. u Desatićinoj ulici, na kućnom broju 20, planirano je otvorenje novog „kino-kazališta“.⁸⁴ Nakon što je 12. srpnja, uz prisustvo Orela i Axmanna, provedena inspekcija lokacije na kojoj je predviđena izgradnja „monumentalne zgrade“, tisak je sve popratio sljedećim riječima: „Po izgledu nacrtu biti će to vrlo udobni i najelegantniji kino.“⁸⁵ Do toga ipak nije došlo jer su kraj rata, raspad države i uspostava novih političkih odnosa vjerojatno bili prilično snažni razlozi za zaustavljanje izgradnje ovog kinematografa.

4. 1. Zakonske odredbe - cenzura i sigurnost

Dejan Kosanović ispravno primjećuje kako je masovna općinjenost filmom potaknula vlasti da više pozornosti posvete sadržaju ovakvih predstava. Za vrijeme putujućih kinematografa cenzura nije redovito i sistematično provedena, a obično bi se temeljila na izvještajima policije, koja bi imala svoje ljude na samim projekcijama. Tek krajem prvog desetljeća 20. stoljeća u Monarhiji su doneseni koliko-toliko precizni zakoni koji su definirali pitanja poput cenzure. „Cenzura je bila usmjerena u dva pravca: s jedne strane se motrilo na filmove sa gledišta javnog morala (čudorednosti), a s druge strane je to bila politička cenzura, veoma oprezna i stroga u politički uzburkanoj Hrvatskoj pod Austro-Ugarskom“, ističe Kosanović.⁸⁶

Do Prvog svjetskog rata pokrenute su rasprave o štetnosti i utjecaju filma na djecu i mlade. U ovim diskusijama sudjelovali su psiholozi, sociolozi i

⁸² Sredinom svibnja ustanovljeno je da se ondje nalazi nekoliko drvenih baraka, svinjaca, kokošinjaca i zahoda te da ih je sve potrebno porušiti, budući da su izgrađeni bez dozvole. Izaslanik tvrtke Urania i Kino d. d. zamolio je gradsku upravu da im zemljište uz asfaltnu cestu, na tzv. Šokčevićевой obali, bude ustupljeno kako bi ondje mogli izgraditi „ukusni saletl“. Jedan od stanara, gospodin Rayman, tek je zamolio upravu kinematografa da pripaze da njihovi posjetitelji „ne obavljaju svoju nuždu vani na ulici i vrtu već u zahodima koji postoje u samom kazalištu“. U srpnju je ustanovljeno kako su dimenzije zemljišta sljedeće: 12 metara u širinu te 49 metara u duljinu. Izvor: HR-DAOS-10, „Urania i Kino d.d.“ - zemljište i gradnja kioska, Zapisnik od 18. svibnja 1916. sastavljen po poglavarstvu slob. i kr. grada u Osijeku na br. 10643; Izvadak iz skupštinskog zapisnika od 13. 6. 1916., redni broj 214, kut. 6442.

⁸³ Isto.

⁸⁴ „Novo Kino Kazalište“, *Hrvatska obrana*, 3. 6. 1918., br. 124, god. 17.

⁸⁵ „Novi kinematograf“, *Jug* (Osijek), 14. 7. 1918., br. 106, godina 1.

⁸⁶ Kosanović, *Počeci kinematografije na tlu Jugoslavije*, 144.

liječnici, nerijetko usmjeravajući pozornost na kriminalistički žanr, koji je, prema njihovom mišljenju, poticao gledatelje na zločine.⁸⁷ Tako je u studenom 1915. godine Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska vlada donijela odluku o zabrani prikazivanja „detektivskih filmova“. Kosanović dodaje: „Usprkos ovakvim zabranama takvi filmovi su se i dalje prikazivali, što je navodilo školske vlasti da zabranjuju učenicima odlazak u bioskop, ili su pak sami bioskopi za neke filmove navodili *samo za odrasle*, što je često bio (kao i danas) samo reklamni trik“.⁸⁸

I u Osijeku su, dakako, zabilježeni slučajevi dovođenja u pitanje primjerenosti prikazivanih sadržaja. Krajem siječnja 1915. list *Hrvatska obrana* aktualni filmski program opisao je kao vrlo lijep, no konstatirajući kako „za mladež nikako ne pristaje“. „Mi znamo, da je teško ravnateljstvu sada, u ratno doba sastaviti podoban raspored. Ako to ne može, bit će najbolje, da se napuste djačke predstave“, pisale su novine.⁸⁹ Kako očigledno nije došlo do traženih promjena, sredinom svibnja isto je glasilo ponovno uputilo kritiku osječkim kinematografima, naglašavajući da „bljutave scene zavadjanja“ i „medjusobnih ubijstava“ nisu primjerene maloljetnoj publici.⁹⁰

Očigledna je bila želja vlasti da što preciznije propiše brojne elemente samog prostora kino-dvorana – od racionalizacije optimalne širine vrata i sjedalice za publiku do razmaka između redova, ventilacije, rasvjete itd.⁹¹ Svako oglašivanje o takve odredbe podrazumijevalo je redarstvenu prijavu, novčanu globu, zatvor ili oduzimanje prava na organiziranje filmskih predstava. Kinematograf u Hotelu Royal u rujnu 1912. nije dobio dozvolu za prikazivanje filmova jer je prilikom inspekcije ustanovljeno da u projekcijskoj komori postoji opasnost od eksplozije, a nisu bili postavljena niti propisana sjedala, tzv. „klap stolci“ pričvršćeni za pod. Inspekcija je tada prigovorila i da su stepenice u kinu „Urania“ „protivpropisne, jer su zavojene, a imale bi biti ravne“, na što je

⁸⁷ Pisac Walter Serner (1889. - 1942.) zapisao je 1913. godine kako kinematografija „nije bezopasna vrsta zadovoljstva“ opisujući „jezivu detektivsku romansu“ u kojoj su se našle i scene nasilja. „Oči su se naslađivale zločinima i stravom...“ Izvor: Gaudreault, Dulac, Hidalgo, *A Companion to Early Cinema*, 173.

⁸⁸ Isto, 144-145.

⁸⁹ „Urania-Kino“, *Hrvatska obrana*, 30. 1. 1915., br. 24, god. 14.

⁹⁰ „Urania-Kino“, *Hrvatska obrana*, 17. 5. 1915., br. 113, god. 14.

⁹¹ Kao primjer može poslužiti i slučaj braće Garay koja su u studenom 1912. od gradskih vlasti zatražila dopuštenje da u svratištu Royal otvore kinematograf. Po primitku njihove molbe naložene su različite građevinske preinake prostora (umjesto drvene, bilo je potrebno izgraditi projekcijsku komoru od armiranog betona, trebali su riješiti pitanje ventilacije, proširiti ulaze, u dvorani nije smjelo biti više od 300 posjetitelja, a sjedalice su morale biti „stalno pričvršćeni stolci“). Izvor: HR-DAOS-10, kino „Urania“ 1912. – 1918., 8. 11. 1912., br. dokumenta 28805, kut. 6105.

Axmann odgovorio da je zgrada sagrađena prema ranije odobrenom planu.⁹² Ukratko, era putujućih *bioskopa* bila je na izdahu, a svaki je uspostavljeni kinematograf bio sve pomnije kontroliran – u infrastrukturnom, financijskom te sadržajno-programskom smislu.

Iz dostupne dokumentacije Kraljevskog redarstvenog povjereništva za grad Osijek (broj 969/1918) od 26. siječnja 1918. godine, možemo pročitati i kako su glasile opće odredbe o djelovanju kinematografa u Osijeku, sročene u trinaest točaka.

Redni broj točke	Odredba (izvorni tekst)
1.	Prikazivanje slika kinematografom smije se izvoditi samo u onim prostorijama, koje mjestna redarstvena oblast nadje u tu svrhu prikladnima.
2.	Osoba koja će kinematografom baratati, ima se prijaviti dotičnoj mjestnoj oblasti i valjano izkazati, da je za taj posao stručno osposobljena.
3.	Kinematografski aparat mora biti smješten u prostoru, u koji općinstvo dolaziti nemože. Taj prostor ima biti vatrogasno ograđen proti vatri.
4.	Izvor svjetla za projekcioni aparat /Lichtquelle für den Projektionsapparat/ mora biti smješten u škrinjici, koja je sasvim zatvorena i načinjena iz vatrostalne tvari. Ta se škrinja za vrijeme predstave nesmije otvoriti.
5.	Celluloidske serijske slike pojedinih prizora, imaju biti pojedince smještene u limenim kutijama.
6.	Za Celluloidske trakove, koji se za vrijeme predstave odmataju, moraju se u dotičnoj prostoriji držati u pripravi limeni ormarići, u koje se imaju ti trakovi neposredno nakon uporabe pohraniti.
7.	Prostor u kojem je smješten aparat i slike ne smije biti rasvjetljen, otvorenim plamenom, niti se smije unj ulaziti utvorenim plamenom odnosno svjetlom. U tom prostoru nesmije se pušiti.
8.	Slike koje se prikazuju moraju biti pristojne i ne smiju biti ni u kojem pogledu zazorne.
9.	Ovlaštenik ima dozvolnicu uvijek uza se nositi i na zahtjev pokazati oblasti i nadzornim organima.
10.	Ovlaštenik ima u svakom mjestu, gdje prikazivati kani slike kinematografom, ishoditi posebnu dozvolu nadležne mjestne oblasti, koja prema mjestnim okolnostima može ovakovu posebnu dozvolu i uskratiti.
11.	Ovlaštenik se ima strogo držati svih postojećih redarstvenih poreznih, pristojbenih i inih propisa.
12.	Produženje dozvole ima se pravovremeno zatražiti putem one političke oblasti u području koje molitelj boravi. Smrću ovlaštenika gubi ova dozvola valjanost i ima se vratiti kr. redarstvenom povjereništvu u Osijeku.

⁹² „Osječki kinematografi“, *Narodna obrana*, 18. 9. 1912., br. 213., god. 11.

13.	Radi prekršaja ovih propisa kaznit će nadležna oblast ovlaštenika odnosno njegovog zamjenika prema propisu ministarske naredbe od 30. rujna 1857. globom do 200 kruna ili zatvorom do 14 dana, a u opetovanom slučaju oduzeti će se ova dozvola.
-----	--

Tablica 1. Opće odredbe o djelovanju kinematografa u Osijeku, 1917. godina. Izvor: HR-DAOS-10, Hetterle Josip i Pfeiffer Filip - kino, kazalište, 1916. – 1918., br. dokumenta 9407, kut. 6466.

Između 1912. i 1915. tvrtka Urania i Kino d. d. zaprimila je poveći broj prijava od Kraljevskog redarstvenog povjereništva za grad Osijek, a ovo su samo neke od njih:

Nadnevak prijave	Razlog prijave
6. listopada 1912.	Prijava protiv uprave kinematografa jer su prodali više karata nego što je u dvorani bilo sjedećih mjesta; „morali gledaoci stajati na zabranjenom mjestu“.
16. veljače 1913.	Prijava gradskog redara protiv uprave kinematografa jer „nije gorila lampa i zahode su bile nečiste“.
15. kolovoza 1913.	Prijava gradskog redara protiv uprave kinematografa jer u Gornjem gradu „postavljaju stolice u parteru“.
1. rujna 1913.	Prijava gradskog redara protiv uprave kinematografa zbog postavljanja dodatnih stolica u donjogradskom kinu za koje nemaju dozvolu.
24. prosinca 1913.	Prijava protiv uprave kina jer najavljena projekcija nije održana u Donjem gradu „pošto nisu imali operatora koji sa strojem upravlja“. Napomenuto je kako je „posjetnika bilo (...) dosta“, te da su mnogi „upravi kina prigovarali“, iako im je vraćen uplaćeni novac.
27. prosinca 1914.	Prijava zbog velikih gužvi na stepeništu, nepostavljanja određenih natpisa ili ograde ispred blagajne i sl.
2. veljače 1915.	Prijava jer upravitelj Orel u gornjogradskom kinu „nije dao ogradu napraviti pred blagajnom“. Uz to, istaknuto je da u zgradi nije postavljena tabla s upozorenjem da je pušenje zabranjeno.
16. veljače 1915.	Nova prijava zbog ograde ispred blagajne koja još nije bila postavljena.
18. veljače 1915.	Još jedna prijava zbog ograde kod blagajne te izostanka natpisa „Ulaz“ i „Izlaz“ na odgovarajućim mjestima u dvorani.
30. kolovoza 1915.	Prijava gradskog redara jer uprava nije prijavila novog kino-operatora u Donjem gradu nakon što je njihov prethodni zaposlenik mobiliziran. Napomenuto je i kako „u zahodima vlada velika nečistoća“.

Tablica 2. Redarstvene prijave protiv uprave kina „Urania“ u Gornjem i Donjem gradu, 1912. – 1915. godina. Izvor: HR-DAOS-10, kino „Urania“, kut. 6078.

Kako se među osječkim kinematografima s vremenom pojavilo i očekivano rivalstvo, redarstvene prijave, inspekcijski obilasci te uskraćivanja mogućnosti organiziranja projekcija poprimili su vrlo ozbiljne dimenzije, pri čemu

su uprave kino-poduzeća za svoje nedaće često okrivljavale konkurente udaljene tek nekoliko ulica. Početkom 1913. izbio je sukob između kina „Urania“ i „Royal Biograph“. Nakon što joj nije izdana dozvola za rad, potonja je tvrtka odaslala dopis u budimpeštanski tisak, ističući kako „Urania“ uživa političke protekcije u Osijeku. S druge strane, *Narodna obrana* ovo je opisala kao „tendenciozno mistificiranje“ čitavog slučaja.⁹³ Samu srž problema predstavljala je činjenica da je neimenovanom koncesionaru, u novinama navedenom kao „inozemac“,⁹⁴ zbog tehničkih nedostataka unutar prostora hotela „Royal“ vlada u rujnu 1912. godine odbila izdati dozvolu za prikazivanje filmova. Iako je problem bio tehničke naravi⁹⁵ i predstave su nakon određenih infrastrukturnih adaptacija nedugo zatim nastavljene u „Royalu“, te su se ondje održavale više-manje godinama u kontinuitetu, cjelokupna je priča poprimila obrise političkog sukoba. Uredništvo *Narodne obrane* istaknulo je kako su izgradnja i uređenje gornjogradskog te donjogradskog kina iznosili preko 250.000 kruna, naglašavajući da je prvenstveno riječ o golemom pothvatu domaćeg kapitala, protiv kojeg se konstantno agitira. „Za Uranija i Kino dioničarsko društvo učinjene su najstrože odredbe, naročito takve, koje se odnose na javnu sigurnost. (...) Kad je doznala visoka zemaljska vlada, da namjeravaju davati zakupnici svratišta Royal u svojoj jestvionici, kino-predstave, a da se nisu držali nužnih općenitim označenih propisa, zabranila je sasma naravno visoka zemaljska vlada prikazivanja.“ *Narodna obrana* navodi kako su vlasnicima *bioskopa* u hotelu „Royal“ u konačnici, u odnosu na poduzeće „Urania“, u jesen 1912. izdane znatno fleksibilnije odredbe koje su se odnosile na prilagodbu prostora. Ipak, kako se čini, vlasnici *bioskopa* ni ovog se puta nisu držali izdanih smjernica (izgled projekcijske sobe, postavljanje adekvatnih stolica za gledatelje, izgradnja dodatnih vrata itd.) te je isti, kako je već rečeno, nakratko zatvoren.⁹⁶ „Raširuje se bajka da je tomu kriva Urania. (...) Ne samo da je neosnovana što se vodi agitacija proti tom našem lijepom hrvatskom domaćem poduzeću, moramo priznati, da su predstave toga društva na vrhuncu današnjega doba“, zaključila je *Narodna obrana*.⁹⁷

Neskrivenu naklonost dnevnog tiska poduzeću „Urania“ možemo razumjeti i s obzirom na činjenicu da je iza ovog kinematografa stajao kapital ranije spomenute masonske lože „Budnost“, koja je u svojim redovima imala

⁹³ „Urania Kino-Royal Biograph“, *Narodna obrana*, 28. 2. 1913., br. 49, god. 12.

⁹⁴ „Urania i Kino d. d. - The Royal Biograph“, *Narodna obrana*, 25. 2. 1913., br. 46, god. 12.

⁹⁵ *Narodna obrana* je dodala kako „u pomenuti spor između oba zavoda ne ulazi nikakav politički momenat“. „Urania Kino-Royal Biograph“, *Narodna obrana*, 28. 2. 1913., br. 49, god. 12.

⁹⁶ Kino je, s obzirom na najave programa, evidentno kasnije ponovno otvoreno.

⁹⁷ „Urania i Kino d. d. - The Royal Biograph“, *Narodna obrana*, 25. 2. 1913., br. 46, god. 12.

brojne utjecajne osobe iz osječkog javnog života – industrijalce, trgovce, obrtnike, liječnike, inženjere, profesore, i ostale.⁹⁸

U vremenu nijemog filma na površinu je isplivala i političnost jezičnog pitanja. Dok su u kontinentalnoj Hrvatskoj prikazivani filmovi s njemačkim titlovima, na jadransku obalu filmovi su pristizali uglavnom iz Trsta te su, uz određeni otpor hrvatskog građanstva, projicirani uz talijanske natpise.⁹⁹ Rasprave na tom tragu nisu zaobišle niti Osijek, pri čemu u obzir trebamo uzeti i financijski aspekt prijevoda i postavljanja titla, što je predstavljalo dodatni trošak za kinematografe. U travnju 1914. uprava kinematografa prozvana je od strane nekih građana za „nepatriotičnost i zapostavljanje hrvatskog jezika“, zbog čega je poduzeće osjetilo potrebu objaviti ovakvo priopćenje za javnost: „Tvrdnja da se filmovi u Zagrebu i na Rijeci prikazuju u hrvatskom jeziku, sasvim je neispravna i temelji se bez sumnje na zamjeni naslova filmova sa tiskanicama reklame u toliko, što su Riječani - Hrvati odriješitim istupom polučili, da se objave pojedinih predstava na uličnim plakatima tiskaju uz talijanski i na hrvatskom jeziku.“¹⁰⁰ Po tom pitanju još je nekoliko puta upućen apel kinematografima da pripaze na problem jezika. Početkom veljače 1915. uredništvo *Hrvatske obrane*, nakon jedne projekcije, iznijelo je stav kako su „napiši filmova“ bili „posve nerazumljivi“, uz komentar upozorenja: „Osijek je hrvatski grad, molimo, da se to ne zaboravi!“¹⁰¹

Povremene nespretnosti prijevode kinematografi su pravdali činjenicom da su filmovi „stigli tek pred predstavu“ pa bi uprava na samoj projekciji primijetila određene omaške. Kao jedan od glavnih uzroka ovakvih poteškoća navodeno je poštansko slanje filmova, što „zadaje mnogo jada upravi kina“.¹⁰²

Veliko porezno opterećenje predstavljalo je još jedan problem za vlasnike kinematografa početkom 20. stoljeća, napose u ratnim godinama. Uprava kina „Urania“ 24. srpnja 1916. godine uputila je zamolbu osječkom Gradskom poglavarstvu da oporezivanje kinematografa u iznosu od 10 % bude smanjeno na 5 %, jer su ovakvi nameti, kako je rečeno, mogli „ugroziti i sam opstanak našeg poduzeća, što nikako nemože ležati u intenciji niti u interesu grada“. Ipak, ova je molba odbijena (gradske su vlasti o tome donijele konačnu odluku krajem rujna iste godine).¹⁰³ Kada se Monarhija našla u najtežim trenuci-

⁹⁸ Branko Šomen, *Povijest slobodnog zidarstva u Hrvatskoj: Mudrost*, prva knjiga (Zagreb: Profil, 2012), 624.

⁹⁹ Škrabalo, *101 godina filma u Hrvatskoj*, 33.

¹⁰⁰ „Hrvatski natpisi u Urania-Kinu“, *Narodna obrana*, 21. 4. 1914., br. 90, god. 13.

¹⁰¹ „Urania-Kino“, *Hrvatska obrana*, 5. 2. 1915., br. 28, god. 14.

¹⁰² „Urania-Kino“, *Hrvatska obrana*, 6. 2. 1915., br. 29, god. 14.

¹⁰³ HR-DAOS-10, kino „Urania“ 1912. – 1918., 24. 7. 1916., br. dokumenta 21193; 28. 9. 1916., br. dokumenta 24327, kut. 6105.

ma, neposredno prije raspada, u samom državnom vrhu javile su se zamisli o nacionalizaciji privatnih kino-dvorana. *Hrvatska obrana* zauzela je odlučan stav protiv takvog poteza. „Ministar trgovine iznio je zakonsku osnovu o podržavljenju kino-kazališta, pa mu se žuri za uzakonjenjem te osnove, jer ju kani već u ovom zasjedanju predložiti zastupničkoj kući.“ Sve je opisano kao „zadiranje u same privatne pothvate“ koji su se, pisale su novine, i razvili „baš povodom slobodne konkurencije“. Konstatirajući kako je uzrok svega „žalosno stanje financija“, *Hrvatska obrana* napomenula je kako vjerojatno postoje i drugi načini za punjenje državne blagajne.¹⁰⁴ U krajnjoj liniji, čak niti ovakve političke odluke ne bi pomogle državi koja se ionako nalazila u rasulu. Usprkos tome, kinematografi su nastavili s radom, razvijajući se i prilagođavajući novim okolnostima.

5. Osvrt na sadržaj filmskog programa

5. 1. *Između senzacije i umjetnosti*

Annemone Ligensa piše kako su suvremenici prve filmske predstave doživljavali kao „epitom senzacionalizma“.¹⁰⁵ „Čak štoviše, budući da se smatralo kako senzacionalizam podilazi niskim strastima, mnogi su suvremeni promatrači ovo interpretirali kao simptom barbarstva a ne modernizacije“, primjećuje ista autorica.¹⁰⁶

Pitanje umjetničke vrijednosti novog medija zaokupljalo je pažnju više ljudi u fazi prvih razvojnih koraka kinematografije. Tekst pjesnika i kritičara Sadakichija Hartmanna, objavljen u travnju 1912. u fotografskom časopisu *Camera Work*, predstavlja jedan od najranijih pokušaja valorizacije filma kao legitimnog umjetničkog polja.¹⁰⁷

¹⁰⁴ „Kino-kazališta“, *Hrvatska obrana*, 23. 7. 1918., br. 164, god. 17.

¹⁰⁵ Annemone Ligensa, „Sensationalism and Early Cinema“, u: *A Companion to Early Cinema*, 163.

¹⁰⁶ Isto, 166.

¹⁰⁷ „(Film) posjeduje nešto što privlači mase. Kad god vidim krcate dvorane, svjestan sam da svjedočim nečemu što dodiruje puls vremena, nešto što zanima veliki broj ljudi te na neki način odražava njihov estetski ukus. (...) Znam da se većina profinjanih ljudi osjeća pomalo posramljeno priznajući kako povremeno odlaze na filmske predstave. Mišljenja sam da nema niti najmanje sumnje kako ove priredbe uvelike sadržavaju živopisne, poučne i pitoreskne prizore, kao i kratkotrajne slike nečeg uistinu umjetničkog. Naravno, općenito govoreći ne zanima me sama priča, već prikazi pojedinih događaja, poput jahača koji galopira planinskim putem, privlačne žene čija kosa i odjeća vijore na vjetru, nadiruće vode potoka, borbe dvojice očajnika u atmosferi sumraka. Ovi fragmenti života, ili možda tek ambijenta, uz animacijski duh pokreta kao glavne atrakcije, sadrže sve elemente čistog estetskog užitka“, zapisao je Hartmann. Eileen Bowser, *History of the American Cinema. The Transformation of Cinema, 1907-1915*, (New York: Charles Scribner's Sons, 1990), 270. Napomena: vlastiti prijevod parafrasa s engleskog jezika.

Na lokalnoj razini, u ljeto 1918. godine došlo je do spora između uprave „Uranije“ i Hrvatskog narodnog kazališta, i to oko gradskih nameta koji su trebali subvencionirati rad kazališta. Naime, uprava kinematografa 8. lipnja 1918. poslala je dopis Gradskom poglavarstvu „glede povišenja gradskog nameta za dalnjih 10 % u korist ovdašnjeg hrvatskog kazališta“, tvrdeći da se tako „ogromni tereti gomilaju na leđa kino poduzeća“.¹⁰⁸ Gotovo u isto vrijeme, u pitanje je dovedena sama kulturna funkcija osječkih kinematografa. Iako je *Narodna obrana* još u jesen 1912. pisala kako je Osijek „danas grad do 30.000 stanovnika i imade dovoljno publike i za jedno i za drugo“,¹⁰⁹ misleći dakako na novoizgrađeno kino i stariju kazališnu instituciju, u jednom od dopisa Hrvatskog kazališnog društva u Osijeku, potpisanom 17. lipnja 1918., istaknuto je „da je kazališno društvo u ovom gradu *jedino društvo koje promiče umjetnost* ne samo time, što podržava stalno kazalište sa operom, dramom i operetom nego i time, što priredjuje više koncerata, u kojim sudjeluju svjetski umjetnici, a zavrijedjuje najveću potporu već i s razloga, jer drži na okupu ljude, koji sudjeluju kod svih dobrotvornih predstava, odstupa za ove predstave svoje prostorije, uzdržava glazbu, koja često sudjeluje i u inim javnim produkcijama te čini za domaću i svjetsku umjetnost prečesto i više, nego što bi djelokrug ovoga društva padalo. Uslijed toga ovo društvo nije voljno poduzećima Kina činiti kakovu polakšicu...“¹¹⁰ Osim što je HNK zauzeo poziciju promicatelja već etablirane umjetnosti, vodstvo kazališta svoje je djelovanje, nasuprot radu kinematografa okrenutih naizgled isključivo brzoj zaradi, nastojalo opisati i kao društveno odgovorno s obzirom na sve navedene javne nastupe i pothvate karitativne naravi.

Dok su uspješne kazališne predstave izvođene više puta, prikazivanja pojedinih filmova uglavnom bi potrajalo tek nekoliko dana ili do uništenja same vrpce na kojoj su se isti nalazili. Upravo to može biti jedan od razloga percepcije filma kao nekakvog oblika kratkotrajne zabave koja se jednako brzo konzumirala kao i zaboravljala.¹¹¹

¹⁰⁸ HR-DAOS-10, dopis poduzeća „Urania i Kino d. d.“ od 8. lipnja 1918., br. dokumenta 16248, kut. 6105.

¹⁰⁹ „Urania-Kino u gornjem gradu“, *Narodna obrana*, 23. 9. 1912., br. 217, god. 11.

¹¹⁰ HR-DAOS-10, dopis Hrvatskog kazališnog društva u Osijeku od 17. lipnja 1918., br. dokumenta 17104, kut. 6105.

¹¹¹ Gilić navedeni fenomen obrazlaže na ovaj način: „Naime, nakon što odigraju svoju ulogu u kinima, filmovi u ovome razdoblju nemaju pretjeranu važnost u kulturnome pamćenju zajednice – uglavnom su smatrani razonodom i nisu se organizirano čuvali u ustanovama kao što su arhivi. To, doduše, nije slučaj samo kod nas – ni u svijetu kinotečni fondovi nisu bili formirani prije sredine dvadesetoga stoljeća pa je većina njihovih filmova prepuštena truljenju i mraku zaborava, odnosno arheološkim pothvatima i otkrićima.“ Gilić, *Uvod u povijest hrvatskog igranog filma*, 23.

Dugoročno gledajući, nestanak ranih filmskih uradaka predstavlja neizmjerljivo velik gubitak. Danas, primjerice, ne možemo pogledati čak niti prvi hrvatski igrani film *Brcko u Zagrebu* (scenarij: Arnošt Grund, redatelj: Arsen Maas), premijerno prikazan 28. kolovoza 1917. u zagrebačkom kinu „Metropol“.¹¹² *Brcko u Zagrebu* svoju je projekciju imao i u Osijeku, ali ne u „Uraniji“, već u „Royal Biographu“. Iako mu nije posvećeno više novinskog prostora, *Hrvatska obrana* vrlo se afirmativno osvrnula na ovo ostvarenje. „Film je vrlo lijep i zabavan, te zaslužuje svako pripoznanje“, stajalo je u kratkoj najavi.¹¹³

Lokalne su novine, kako se i može zaključiti, predstavljale najaktualniji izvor kratkih filmskih osvrta i svojevrtnih preporuka za gledanje. Na samom početku djelovanja kina „Urania“, program je opisan kao „vrlo lijep“, no „ponešto kratak“.¹¹⁴ „Kako bi bilo, da se umetne još jedna slika, prikaz kojeg velegrada ili kojeg zanimljivog predjela?“, sugerirali su novinari *Narodne obrane*. O širini prikazivanih sadržaja, koji nisu bili samo zabavnog, već i poučnog karaktera, svjedoči i najava održavanja projekcija za školarce te znanstvenih predavanja za sve zainteresirane.¹¹⁵ Već krajem rujna 1912. Osječani su obaviješteni da se ravnatelj gornjogradskog kina „Urania“ vratio iz Budimpešte i Beča „sa svog naučnog putovanja“ te je u grad donio filmove „znanstvene vrijednosti“. U planu je tada bilo nedjeljom u dva termina, prijepodne i predvečer, organizirati edukativna predavanja za učenike i odrasle. Kako je rečeno, već sredinom listopada u „Uraniju“ je trebao doći Izidor Kršnjavi kako bi održao predavanje o Danteu Alighieriju.¹¹⁶ „Ravnateljstvo zaista ozbiljno shvaća

¹¹² Ivo Škrabalo, „Povijest hrvatskog filma – kronološki pregled“, *Hrvatski filmski savez*, pristup ostvaren 18. 6. 2017., http://www.hfs.hr/nakladnistvo_zapis_detail.aspx?sif_clanci=32472.

¹¹³ „Brcko u Zagrebu“, *Hrvatska obrana*, 28. 11. 1917., br. 272, god. 16.

¹¹⁴ Budući da u programu nije navedena dužina četiriju prikazanih filmova, teško je pretpostaviti koliko su točno pojedinačno trajali, tim više što ovi podaci o naslovima u pitanju nisu dostupni niti u suvremenim filmskim bazama podataka. Iz najave se tek može iščitati da su projekcije u prvim danima „Uranije“ bile od 18.00 „sa neprekidnim prikazivanjem“ do 22.00, uz napomenu da se može ući u kino „iza svake slike“. Također, iako nije bila navođena minutaža filmova, njihovo se trajanje ponekad opisivalo u metrima. Ovo je, primjerice, bio slučaj s filmom „Moć ljubavi“, koji je bio prikazan u „Uraniji“ početkom rujna 1914., pri čemu je kao „duljina“ navedeno 2350 metara. Kada govorimo o cijeni ulaznica, u tjednu otvaranja gornjogradske „Uranije“ ona je iznosila između 50 filira i 1.40 kruna, ovisno o mjestu, bilo da je riječ o balkonu ili nekom udaljenijem redu u dvorani. Pritom je istaknuto kako „vojnici i djeca plaćaju na djelatne dane polovicu ulaznih cijena“. Promidžbeni novinski oglas, *Narodna obrana*, 20. 9. 1912., br. 215, god. 11; promidžbeni novinski oglas, *Narodna obrana*, 23. 9. 1912., br. 217, god. 11; najava filma „Moć ljubavi“, *Narodna obrana*, 3. 9. 1914., br. 207, god. 13.

¹¹⁵ „Urania-Kino u gornjem gradu“, *Narodna obrana*, 23. 9. 1912., br. 217, god. 11.

¹¹⁶ Kršnjavi je između 1909. i 1915. preveo i komentarima popratio Danteovu *Božanstvenu komediju*.

svoju zadaću, da od Urania-kina stvori u našem gradu institut, kojemu je svrha ne samo zabavno, nego i kulturno djelovati na šire mase“, pisale su novine.¹¹⁷

Uglavnom pozitivne kritike pristizale su i dalje. Program kina „Urania“ u listopadu 1912. izazvao je „opće pripoznanje i zadovoljstvo građanstva“. Filmovi su bili „isprekidani burnim salvama smijeha“, a karte često rasprodane.¹¹⁸ U studenom, posebnu pozornost izazvao je naslov nastao u produkciji njemačkog studija Deutsche Bioscop, *Generalova djeca* (*Die Kinder des Generals*), s danskom glumicom Astom Nielsen u glavnoj ulozi, jednom od najvećih zvijezdi nijemog filma. Prema pisanju novina, „svjetlopisna pozornica“ nije se mogla pohvaliti filmom poput ovog. Film je opisan kao „sretan u kompoziciji“ te „nenadmašiv u vještačkom prikazivanju“, dok je za glumu Nielsenove zapisano da „od prvog do zadnjeg prizora pokazuje životnu istinitost i životnu toplinu“. ¹¹⁹ U „Uraniju“ je došao i film u njemačkoj produkciji *Die Sufragette* (1913.), čiji je redatelj bio Urban Gad, ujedno i suprug Aste Nielsen, koja se ponovno našla u središnjoj ulozi. Iz sadržaja popratnog promotivnog materijala moguće je iščitati konzervativne poruke o poželjnom društvenom položaju i ponašanju žena u vremenu jačanja sufražetskog pokreta. Opisujući glavnu junakinju, brošura sadrži sljedeće tvrdnje: „U toj glumi sama sebe nadmašuje, u ulozi osebujne mlade žene, koja hrli za lažnim političkim ciljem, a njezina cvatuća ljepota plavke promašuje svoju svrhu, dok ju kajanje ne privede k ljubavi i u naručaj muža, kod kojega nalazi tek pravu sreću ženskog življenja.“¹²⁰

Zabilježena je i dobro posjećena projekcija filma *Les Misérables*, nastalog prema književnom predlošku Victora Hugoa. *Narodna obrana* prokomentirala je ovaj film konstatacijom da je riječ o „sjajnoj prikazbi revolucije u Parizu za Louis Phillipa“. ¹²¹

Sredinom veljače 1913. iste su novine pisale kako „Uranija kao takova zaslužuje posebice osobitu pažnju, jer nas upoznaje sa rezultatima rada učesnjacka, tuđim zemljama, znanošću, historijom, geografijom i etnografijom, popularizirajući sve vrijedno na polju umijeća“. ¹²² U rujnu iste godine objavljen je iznimno afirmativan osvrt na film o Pompejima: „To je zaista najčarnije, čim nas moderni kino može ponuditi. Čini nam se, da sami proživljujemo ka-

¹¹⁷ „Urania-Kino“, *Narodna obrana*, 30. 9. 1912., br. 223, god. 11.

¹¹⁸ „Urania i Kino“, *Narodna obrana*, 2. 10. 1912., br. 225, god. 11.

¹¹⁹ „Urania-Kino“, *Narodna obrana*, 13. 11. 1912., br. 259, god. 11.

¹²⁰ „Sufragette, mimički igrokaz u pet čina od Urban Gad. U glavnoj ulozi Asta Nielsen“, 15. - 17. listopada (godina nije navedena), Zbirka sitnog tiska Muzeja Slavonije.

¹²¹ „Urania-Kino“, *Narodna obrana*, 3. 12. 1912., br. 276, god. 11.

¹²² „Urania-Kino“, *Narodna obrana*, 14. 2. 1913., br. 37, god. 12.

tastrofu prije osamnaest stotina godina.“¹²³ Ipak, nešto manje od mjesec dana kasnije, kinematografima je upućena i kritika, uz napomenu kako programu nedostaje više „prikaza iz prirode, i čim manje takozvanih *šala*, kojima se nitko ne smije“.¹²⁴

Atraktivna filmska ostvarenja nastavila su privlačiti brojne posjetitelje. Od 11. do 13. veljače 1916. u „Uraniji“ je prikazivan film o Sherlocku Holmesu, opisan kao „detektivski šlager“. „Vanredno zanimiv sadržaj moderne kriminalistike. (...) Za ovim filmom zaostaju daleko svi dosadani detektivski filmovi“,¹²⁵ isticala je najava u *Hrvatskoj obrani*. Nadalje, kako doznajemo, u rujnu 1917. „prekrasni program Urania-Kina namamio je svu silu publike, te je kuća bila do zadnjega mjesta rasprodana“,¹²⁶ dok je u siječnju 1918. prikazivan još jedan hit-naslov, svojevrsna „kolosalna drama u pet činova“. O čemu je konkretno riječ pojašnjava sljedeći novinski članak: „Teškom je mukom uspjelo ravnateljstvu Urania-Kina dobiti najnoviji film, koji ima za sadržaj glasoviti roman ljubimca svijeta, engleskoga pjesnika Oscara Wildea: *Slika Doriana Graya*.“¹²⁷ Nešto opširniji pregled filmova prikazanih u gornjogradskom kinu „Urania“ nalazi se među prilogima, pri kraju članka.

5. 2. Ratne godine

Još za vrijeme Balkanskih ratova, lokalni su kinematografi imali značajnu informativnu ulogu. Hrvoje Turković ističe kako su dokumentarni filmski prizori ili „topici“, nastali kao rezultat rada nekolicine britanskih snimatelja, tada bili „neobično popularni“.¹²⁸ Naravno, i Osječani su mogli pogledati ovakve sadržaje. Krajem studenog 1912. godine *Narodna obrana* filmski program posvećen sukobima na Balkanu opisuje kao zanimljiv po „svojoj slikovitosti“, uz komentar kako „Srbi zaista čovječno postupaju sa zarobljenicima“.¹²⁹ Nekako u isto vrijeme, neposredno nakon otvaranja samog kina, u gornjogradskoj su „Uraniji“ započela prikazivanja izvjestiteljskih žurnala nastalih u produkciji poduzeća Pathé.¹³⁰ Na programu održanom 9. i 10. studenog 1912. našle su se

¹²³ „Urania i Kino“, *Narodna obrana*, 16. 9. 1913., br. 210, god. 12.

¹²⁴ „Urania-Kino“, *Narodna obrana*, 13. 11. 1913., br. 260, god. 12.

¹²⁵ Oglas u novinama, *Hrvatska obrana*, 12. 2. 1916., br. 24, god. 15.

¹²⁶ „Urania-Kino“, *Hrvatska obrana*, 11. 9. 1917., br. 207, god. 16.

¹²⁷ „Oscar Wilde u filmu“, *Hrvatska obrana*, 3. 1. 1918., br. 2, god. 17.

¹²⁸ Hrvoje Turković, *Razumijevanje filma. Fikcionalnost, stereotipije i originalnost* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1988), 119.

¹²⁹ „Balkanski rat u Urania-Kino“, *Narodna obrana*, 26. 11. 1912., br. 270, god. 11.

¹³⁰ Francusku kompaniju „Société Pathé Frères“ osnovala su krajem 1896. godine braća Charles, Émile, Théophile i Jacques Pathé. Poduzeće se specijaliziralo za trgovinu filmskom opremom i produkciju kratkometražnih dokumentarističkih žurnala s vijestima iz čitavog

kratke reportaže iz Pariza, Washingtona, Madrida itd., odnosno prikazi različitih događaja poput sudara vlakova u SAD-u, susreta vladara u Francuskoj, kadrova s prosvjeda iz Irske, uličnih prizora „elegantnih Parižanki u modernim krznenim haljinama“ i sl.¹³¹

Izbijanje Prvog svjetskog rata, otprilike dva desetljeća nakon pionirskih inovacija braće Lumière, osim u političkom pogledu, odigralo je važnu etapu i u povijesti kinematografije. William Uricchio tvrdi kako je film imao iznimno „značajnu ulogu u oblikovanju javnog stajališta spram sukoba te pri informiranju o razvoju rata“.¹³² U krajnjoj liniji, filmska produkcija pojedinih zemalja izravno je bila oblikovana kontekstom i posljedicama Velikog rata, pri čemu se Njemačka vjerojatno ističe kao najbolji primjer.¹³³ Na globalnoj razini, do 1918. film je zasigurno, kako piše David Bordwell, „postao moćan masovni medij“.¹³⁴

U kontekstu Hrvatske, Dejan Kosanović napominje kako su ratne prilike čak povećale broj posjetitelja u ovdašnjim kinima.¹³⁵ Objašnjenje za to pronašao je u činjenici da su kazališta, prije svega u manjim mjestima, prestala raditi. Također, i ostali su vidovi zabave bili reducirani zbog mobilizacije osoblja, a održavanje filmskih projekcija i dalje je bilo relativno izvedivo. „Mladići koji su očekivali da sutradan obuku uniformu i odu na front – svi su oni bili željni zabave i hrlili su u bioskop“, tvrdi Kosanović¹³⁶ dodajući kako

svijeta. „History of the motion picture“, pristup ostvaren 3. 5. 2018., <https://www.britannica.com/art/history-of-the-motion-picture#ref507938>; „Charles Pathé“, pristup ostvaren 3. 5. 2018., <https://www.britannica.com/biography/Charles-Pathé>; „Newsreel“, pristup ostvaren 3. 5. 2018., <https://www.britannica.com/topic/newsreel>.

¹³¹ „Patheov dnevnik 200“, *Narodna obrana*, 9. 11. 1912., br. 256, god. 11.

¹³² William Uricchio, „The First World War and the Crisis in Europe“, u: *The Oxford History of World Cinema*, ur. Geoffrey Nowell-Smith (London: Oxford University Press, 1997), 117. Napomena: pri pisanju članka korišteno je digitalno izdanje publikacije.

¹³³ Dok je tijekom rata zabranjen uvoz stranih filmova, Nijemci su u svrhu političke propagande i sami osnovali filmsko poduzeće nazvano Universum Film AG ili jednostavnije – UFA. Upravo je ova produkcijska kuća u poratnom razdoblju preuzela primat u kinematografiji Weimarske Republike. Gotovo nevjerojatno zvuči podatak kako je između 1918. i 1933. u Njemačkoj svake godine u prosjeku snimljeno oko 250 različitih igranih filmova. Uz to, samo u Berlinu djelovalo je dvjestotinjak filmskih kompanija. Stvarajući u vremenu između bolnog iskustva Prvog svjetskog rata te nadolazeće gospodarske krize, njemački su filmaši, očigledno pod utjecajem ekspresionizma, uz drame i romantične komedije potpisali i više uradaka obilježenih mračnom, gotovo stravičnom ili distopijskom atmosferom (npr. *Kabinet doktora Caligarija* iz 1920., *Nosferatu* iz 1921. ili *Metropolis* iz 1927. godine), u: Luka Pejić, „Njemačka kinematografija s početka 20. stoljeća“, *Novi Film*, pristup ostvaren 30. 1. 2017., <http://www.novifilm.hr/povijest-filma/njemacka-kinematografija-s-pocetka-20-stoljeca/>.

¹³⁴ David Bordwell, *O povijesti filmskoga stila* (Zagreb: Hrvatski filmski savez, 2005), 31.

¹³⁵ Kosanović, *Počeci kinematografije na tlu Jugoslavije*, 146.

¹³⁶ Isto.

se tijekom rata promijenio i sam „bioskopski repertoar“ – poslije dominacije francuskog filma, na programu hrvatskih kinematografa sve češće su se nalazili njemački, austrijski, danski, mađarski i talijanski naslovi.¹³⁷

Potvrdu teze o solidnom broju posjetitelja filmskih predstava u navedenom razdoblju pronalazimo i u arhivskoj dokumentaciji. Tijekom 1914. godine najprofitabilniji mjesec tvrtke Urania i Kino d. d., sudeći prema statističkim podacima, bio je prosinac.¹³⁸ Ukratko, neovisno o ratnim zbivanjima, stanovnici Osijeka očigledno su i dalje uvelike posjećivali mjesna kina, što je bilo popraćeno i člancima u dnevnom tisku. Na Božić 1914. neočekivano velik broj posjetitelja izazvao je popriličnu strku u gornjogradskoj „Uraniji“. „Na stotine ljudi nagnulo je, te je nastala upravo nesnosna gužva i metež dolje u predvorju. Da se dogodi kakva nesreća, kraj onih uzanih stuba slabo bi tko iznio živu glavu“, izvještavale su novine.¹³⁹

Kako god bilo, izvjesne su bile i određene poteškoće s kojima su se morali nositi kinematografi u vrtlogu Velikog rata. Krajem srpnja 1916. uprava kina „Urania“ u dopisu namijenjenom Gradskom poglavarstvu istaknula je kako „rastu režije u svakom pogledu“, apostrofirajući da je nabava filmova dosegla „takovu skupoću da danas stoje pojedini filmovi tri do četiri puta više nego li prije rata“. Uz to, u istom je dokumentu moguće pročitati da se vojnici ubrajaju „u stalne posjetioce“, odnosno da se „ogroman broj naših normalnih posjetioca sastoji iz činovništva“.¹⁴⁰

Škrabalo podsjeća da je u vrijeme rata bazu kinematografije u Banskoj Hrvatskoj predstavljalo svega tridesetak stalnih kinematografa, pri čemu je država nastojala ostvariti dodatne prihode preko novih poreznih nameta. U isto vrijeme, nezanemarivi su bili i javni istupi u pogledu ranije problematizirane cenzure,¹⁴¹ ali i pokušaji uspostavljanja strukovne platforme za efikasnu suradnju vlasnika kinematografa u Hrvatskoj i Slavoniji, koji su se 1916.

¹³⁷ Isto, 145.

¹³⁸ Mjesečna izvješća o ostvarenom profitu kina „Urania“ tijekom 1914. godine glase ovako: siječanj - 6360,80 kruna; veljača - 6792,70; ožujak - 9749,60; travanj - 7300,84; svibanj - 7942,30; lipanj - 8040,50; srpanj - 6615,10; kolovoz - 5641,80; rujanj - 6909,18; listopad; 7770,20; studeni - 8693,96; prosinac - 10440,80 kruna. Zanimljivo je kako je gotovo u pravilu kroz čitavu godinu nedjeljom ostvarivana najveća zarada, iz čega možemo zaključiti kako je ovo bio omiljeni dan Osječanima za odlazak u kino. HR-DAOS-10, „Urania und Kino A.-G. Osijek 1914.“, kutija 6105.

¹³⁹ „Urania-Kino“, *Narodna obrana*, 28. 12. 1914., br. 307, god. 13.

¹⁴⁰ HR-DAOS-10, dopis kina „Urania“ od 24. srpnja 1916. „Protiv zaključku veleslavnog gradskog zastupstva, po kojem bi se naše poduzeće imalo oporezovati sa 10% načistog dohotka“, br. dokumenta 21198, kutija 6105.

¹⁴¹ „Mladi sudac dr. Gjuro Basariček (koji će 12 godina kasnije pasti od metka Puniše Račića u beogradskom parlamentu) poveo je 1916. kampanju protiv društvenog uzroka omladinskog kriminala i tom je prilikom izrekao rečenicu koja je uzбудila vlasnike kinodvorana: *Tako su*

godine po prvi put i okupili u zagrebačkom kinu „Edison“ kako bi ujednačili stajališta o fenomenu maloljetničkog pohađanja filmskih projekcija.¹⁴²

S ratom je do izražaja došla i propagandna dimenzija filma. Već nakon Sarajevskog atentata 28. lipnja 1914., potencirani su sadržaji okrenuti izražavanju lojalnosti Monarhiji. Događanja u najvećem gradu Bosne i Hercegovine danima su okupirala pažnju osječke publike. Prvo je početkom srpnja u „Uraniji“ prikazana snimka sahrane ubijenih članova vladarske kuće. „Vrlo je lijep film što prikazuje prijenos tjelesa nadvojvode Franje Ferdinanda i vojvotkinje Sofije Hohenberg u Trstu sa mora na kolodvor i blagoslovljenje na molu. Nije ostalo suhoga oka gledajući ovu užasnu tragediju, zadnji put milih pokojnika“, prenijela je *Narodna obrana*.¹⁴³ Nakon toga, nekoliko dana kasnije, u istom su kinu prikazani kadrovi iz Sarajeva prije i poslije atentata.¹⁴⁴ Do kraja godine na repertoaru „Uranije“ našli su se filmovi sa sasvim jasnim političkim porukama, poput onog nazvanog *Pobjeda je naša*, čiji je sadržaj opisan kao „pun života i aktualnosti“.¹⁴⁵ Ponekad su projicirani i naslovi čija je svrha bila ocrnjivanje protivnika Austro-Ugarske, što, začudo, nije uvijek prihvaćano uz opće odobravanje. Naime, nakon što je početkom studenog 1915. prikazan film „Rusi kao trgovci bijelim robljem“, uredništvo *Hrvatske obrane* zauzelo je sljedeći stav: „Sporovi između država rješavaju se na bojištima, a ne ovakvim neslanim nagrdjivanjem protivnikova naroda.“ Prema njima, publika „u svojoj naivnosti prima sve pod gotov groš“.¹⁴⁶ Ipak, dominirali su uradci koji su veličali hrabrost i požrtvornost austro-ugarske vojske, poput prizora s talijanskog bojišta, predstavljenih u lipnju 1916.,¹⁴⁷ ili žurnala s kadrovima „slavne podmornjače *Deutschland* na svom povratku u Bremen“.¹⁴⁸ Filmove zabavnog karaktera uglavnom je potpisivala njemačka produkcija te su najavljivani kao „velebna“ ostvarenja ili „tehnička senzacija“.¹⁴⁹

I posljednje, Prvi svjetski rat nije samo označio prekretnicu u pogledu oblikovanja kino-programa, već je za vlasnike osječkih kinematografa

često baš kinematografi špilje i rasadište grijeha, zločinstva i prostitucije.“ Škrabalo, *101 godina filma u Hrvatskoj*, 41.

¹⁴² Isto.

¹⁴³ „Urania-Kino“, *Narodna obrana*, 9. 7. 1914., br. 154, god. 13.

¹⁴⁴ „Urania-Kino“, *Narodna obrana*, 14. 7. 1914., br. 158, god. 13.

¹⁴⁵ „Urania-Kino“, *Narodna obrana*, 16. 12. 1914., br. 300, god. 13.

¹⁴⁶ „Smiješno i neukusno“, *Hrvatska obrana*, 3. 11. 1915., br. 259, god. 14.

¹⁴⁷ Iz sačuvane najave nije jasno je li riječ o dokumentarnoj reportaži ili kratkometražnom filmu. „Samo onaj, koji se sam borio na licu mjesta, ili gleda u Urania-Kinu, koje poteškoće mora da prebrode naši junaci na talijanskom ratištu, može predstaviti te užasne borbe s neprijateljem i prirodom.“ „Urania-Kino“, *Hrvatska obrana*, 27. 6. 1916., br. 144, god. 15.

¹⁴⁸ „Urania-Kino“, *Hrvatska obrana*, 12. 4. 1916., br. 206, god. 15.

¹⁴⁹ Oglas „Novi Henny Porten film“, *Hrvatska obrana*, 30. 10. 1916., br. 248, god. 15.

postavio i neke nove izazove, poput optužbi na račun direktora Orela zbog navodnog vođenja problematičnih političkih razgovora u Subotici i manjka patriotizma,¹⁵⁰ zbrke oko izdavanja ulaznica s popustima za činovnike¹⁵¹ ili ustupanja prostora za stacioniranje vojnika i ranjenika.¹⁵²

Već u kolovozu 1914. godine u „Uraniju“ su smješteni prvi povratnici s ratišta. Novine su tada pisale kako je u „velikoj dvorani kina“ privremeno uređena „za naše ranjenike vanredno lijepa nova bolnica sa šesnaest kreveta“.¹⁵³ Kako prenosi Branko Šomen, trošak liječničke skrbi o ranjenicima preuzela je loža „Budnost“, u čijoj je improviziranoj bolnici vladao „uzoran red“.¹⁵⁴ Ležajevi su, dakle, bili smješteni u prostorijama lože.¹⁵⁵ Shodno tome, filmske su se predstave u Gornjem gradu nastavile redovito održavati, a Osječani su krajem kolovoza u „Uraniji“ mogli pogledati „epohalnu umjetninu kinematografije“ s Alexanderom Girardijem u glavnoj ulozi, glumcem koji je opisan kao „oblju-bljeni bečki komičar“.¹⁵⁶

Kako bi bila vođena što preciznija evidencija o položaju vojnika u Osijeku, Gradsko poglavarstvo zatražilo je od uprave kina tijekom 1915. godine popis „ukonačenih pojedinih četa“ u donjogradskoj kino dvorani, na što je iz „Uranije“ odgovoreno kako je takav popis „posve nemoguće sastaviti“ jer se vojnici „danomice“ mijenjaju. Uz to, kinematografi su zatražili i naknadu štete, budući da u ovom razdoblju u Donjem gradu nisu mogli puštati filmove.¹⁵⁷

Po svemu sudeći, i kontrola kretanja Rusa po gradu¹⁵⁸ zadavala je velike glavobolje vlastima, koje su početkom 1917. godine putem tiska ponovile

¹⁵⁰ Obratiti pozornost na tekst „Neprilike ravnatelja Orela“, *Hrvatska obrana*, 14. 10. 1915., br. 243, god. 14.

¹⁵¹ „Urania-Kino“, *Hrvatska obrana*, 12. 4. 1916., br. 206, god. 15.

¹⁵² Ove informacije navodi i sljedeća publikacija: Vesna Božić-Drljača, Danijel Jelaš, *Život u Osijeku u okolnostima Prvog svjetskog rata*, katalog izložbe (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2014), 13, 15.

¹⁵³ „Bolnica Urania-Kina“, *Narodna obrana*, 29. 8. 1914., br. 202, god. 13.

¹⁵⁴ Šomen, *Povijest slobodnog zidarstva u Hrvatskoj*, 625.

¹⁵⁵ Pogledati tlocrt pod nazivom „Gradnja Urania i Kino d. d., Osijek i Kolodvorska cesta“ iz prosinca 1911. godine. HR-DAOS-10, Zbirka odobrenih građevnih nacrti, fascikl 36.

¹⁵⁶ Oglas s najavom novog programa, *Narodna obrana*, 31. 8. 1914., br. 204, god. 13.

¹⁵⁷ HR-DAOS-10, „Urania i Kino“ traži odštetu za ukonačenje vojnika, veljača 1915., br. dokumenta 02636, kut. 6476.

¹⁵⁸ Nešto više o boravku Rusa u Osijeku tijekom Prvog svjetskog rata možemo saznati iz sljedećeg odlomka: „Jedna od zanimljivosti ratnog Osijeka bio je i živopisan boravak ruskih zarobljenika u gradu. Naime, zbog manjka radne snage, bilo je dopušteno zarobljenika uz jamčevinu angažirati kao radnu snagu u tvrtkama ili kućanstvima. Neki su građani i negodovali zbog ovako popustljivog tretmana jer su *gosti* iz Rusije bili skloni raskalašenom

kako je „zabranjen polazak zarobljenicima u kina i gostione“.¹⁵⁹ No, u ratnim godinama osječke kino-dvorane nisu ispunjavali samo vojnici, već i sirotinja koja se ondje, s obzirom na niske cijene karata, mogla nakratko zabaviti i ugrijati. Zanimljivo je kako je i u drugim zemljama, poput SAD-a, u prijeratnim godinama, uglavnom urbana radnička klasa dupkom punila kina. „Moguće je da film nikada nije imao tako posvećenu i entuzijastičnu publiku kao u svojim ranim godinama“, smatra Eileen Bowser.¹⁶⁰ Ove su tendencije u pogledu rastuće popularnosti kinematografa diljem svijeta nastavljene i kroz nadolazeće godine, o čemu piše i Hobsbawm, navodeći očiglednu okrenutost filmskih studija širokoj publici.¹⁶¹

Niske temperature predstavljale su dodatni motiv za odlazak u jedno od osječkih kina. Tijekom naročito oštre zime 1917., novine su pisale kako je u „Uraniji“ „loženje tako uređeno, da danas i dalje ni dah zime ne će imati u taj lokal pristupa“.¹⁶² „U naš Urania-Kino i onaj u Royalu u ove je zimske dane na jeftina mjesta po 30 filira išla sirotinja, više od stotine ljudi, koji kod kuće nemaju ni ogrjeva a ni svjetla. Napunila je dvorane – a sada nakon zatvaranja Kina ne će imati kuda da se sklone...“¹⁶³ Ipak, projekcije se nisu održavale tek nekoliko dana te je već za 27. i 28. veljače najavljen novi film, „Nesretna ljubav“, opisan kao „vanredno komična vesela igra u tri čina“.¹⁶⁴

Tijekom veljače iste godine ovakvih je članaka bilo nekoliko: „Jučer poslije podne dopuštene su oblasno predstave u Royal-Biographu, koji ima svoje vlastito električno svjetlo. Što je tu nagrnulo siromašnog svijeta, da se ogrije, da vidi svjetla i da se malo pozabavi, trebalo je vidjeti!“¹⁶⁵ Konkurentsko kino u hotelu „Royal“ u pogledu programa nije niti najmanje zaostajalo za „Uranijom“ te je tih dana dnevno organiziralo i do tri projekcije, u 17, 18.30 i 21 sat.¹⁶⁶

ponašanju, izbjegavanju radnih obveza i bježanju. Nakon izlaska Rusije iz rata, manji je broj zarobljenika odbio povratak kućama te se trajno nastanio u Osijeku ili njegovoj okolini.“ Božić Drljača, Jelaš, *Život u Osijeku u okolnostima Prvog svjetskog rata*, 9.

¹⁵⁹ „Zabranjen polazak zarobljenicima u kina i gostione“, *Hrvatska obrana*, 22. 1. 1917., br. 18, god. 16.

¹⁶⁰ Bowser, *History of the American Cinema*, 2.

¹⁶¹ Referirajući se na pionire filma u prva dva desetljeća 20. stoljeća, kao i na njihovu percepciju poželjne publike, Hobsbawm gotovo cinično piše: „Bez oklijevanja okrenuli su se onima koji su bili najneobrazovaniji, najmanje intelektualni, najneprofinjeniji...“ Eric Hobsbawm, *The Age of Empire 1875-1914*, 239.

¹⁶² „Gdje je danas ugodno i toplo?“, *Hrvatska obrana*, 10. 2. 1917., br. 34, god. 16.

¹⁶³ „Zatvaranje kina“, *Hrvatska obrana*, 22. 2. 1917., br. 44, god. 16.

¹⁶⁴ Oglas za film „Nesretna ljubav“, *Hrvatska obrana*, 27. 2. 1917., br. 48, god. 16.

¹⁶⁵ „Kinematografi“, *Hrvatska obrana*, 26. 2. 1917., br. 47, god. 16.

¹⁶⁶ Oglas „Royal Biograph - Hotel Royal“, *Hrvatska obrana*, 27. 2. 1917., br. 48, god. 16.

Zaključak

Modaliteti funkcioniranja kinematografa u razmotrenom periodu mogu biti svedeni na tri osnovne domene – žanrovski raznoliku zabavu, edukaciju i informiranje gledatelja, te propagandno oblikovanje poželjnog ponašanja, sukladno važećim političkim i socijalnim normama. Osječani su evidentno imali mogućnost pogledati širok raspon naslova – od suvremenih hit-ostvarenja do recentnih žurnala izrađenih u udaljenim krajevima svijeta – o kojima je s velikom predanošću gotovo svakodnevno pisao lokalni tisak, tada još najrelevantniji izvor filmskih najava i kritika.¹⁶⁷

Političnost kinematografa manifestirala se na više načina; primjera radi, prikazivanjem sadržaja koji su propagirali lojalnost državi ili kritikom pokreta za prava žena, ponekim otporom građanstva prema filmovima i popratnim plakatima na stranim jezicima, konkurentskim nadmetanjem kinematografskih poduzeća, koja su znala posegnuti i za nacionalnim elementom kako bi diskreditirala svoje protivnike itd.

U svakom slučaju, gornjogradsko kino „Urania“ osnovano je u vremenu kada se u gradu, nakon petnaestak godina bezbrojnih gostovanja putujućih *bioskopskih* poduzeća, isprofilirala potreba za stalnom i modernom institucijom tog tipa. Iako u pogledu kulturnog prestiža, a shodno tome i poreznog opterećenja, podčinjena starijoj i uglednijoj ustanovi Hrvatskog narodnog kazališta, čiji su čelni ljudi odlučno tvrdili kako jedino njihovo društvo u Osijeku „promiče umjetnost“, „Urania“ je privukla impozantan broj gledatelja, zbog čega je uprava kinematografa konstantno morala unapređivati infrastrukturne uvjete u zgradi (broj sjedalica, ozvučenje, ventilacija, grijanje i sl.). Ubrzo, gornjogradsko se kino, zahvaljujući pristupačnim cijenama i čestim predstavama, pozicioniralo kao točka okupljanja iznimno heterogene skupine ljudi – zaljubljenika u znanost, učenika, sirotinje, ratnih zarobljenika, imućnih građana... U konačnici, postavši do Prvog svjetskog rata čimbenikom u životu Osijeka koji je bilo nemoguće zanemariti, osnivanje i djelovanje kinematografa, a prvenstveno „Uranije“, rezultiralo je i donošenjem specifičnih gradskih pravilnika usmjerenih isključivo prema ovoj djelatnosti.

¹⁶⁷ Škrabalo podsjeća da su se početkom drugog desetljeća 20. stoljeća u Hrvatskoj pojavili i prvi časopisi posvećeni filmskoj kulturi – bjelovarski *Kinematografski vjesnik* Lavoslava Weissa 1913., te zagrebački list *Kino Mile* M. Jovanovića 1916. godine, koji je nosio oznaku „prvog hrvatskog stručnog lista za kinematografiju i kinoindustriju“. U konačnici, u vrijeme dok su u Austriji izlazila već četiri, a u Mađarskoj dva časopisa tog tipa, objavljena su svega dva broja za ove prostore pionirskog *Kinematografskog vjesnika*, prvog hrvatskog stručnog lista okrenutog kinematografiji. Škrabalo, *101 godina filma u Hrvatskoj*, 41; Zorka Renić, Tina Gatalica, „Petnaest bjelovarskih godina Lavoslava Weissa“, *Radovi zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru* 10 (2016), 257.

Grad je očito i u ratnim, ali i mirnijim te stabilnijim, epohama naučio živjeti sa svojim kinima, simbolima modernizacijske preobrazbe građanskog društva, tim povremenim sastajalištima najrazličitijih ljudi opčinjenih filmskim imaginarijem.

I za sam kraj, budući historiografski radovi svakako bi trebali dati nešto konkretniji doprinos razjašnjenju pitanja prve filmske projekcije u Osijeku. Uz to, i više nego dobrodošli bili bi stručni članci na temu kasnijeg kinematografskog djelovanja i filmske kulture u ovom gradu – kako u međuratnom razdoblju, tako i u vremenu nakon 1945. godine.

Grafički prilozi

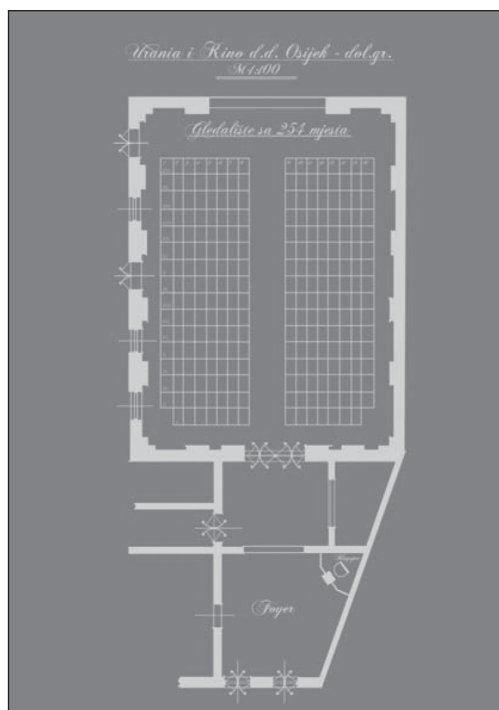
1. Posjetitelji ispred „Grand Elektro Bioskopa” na osječkom Žitnom trgu, oko 1903. godine. Kosanović, Dejan, *Počeci kinematografije na tlu Jugoslavije 1896-1918* (Kosanović je fotografiju preuzeo iz zbirke Bože Plevnika)

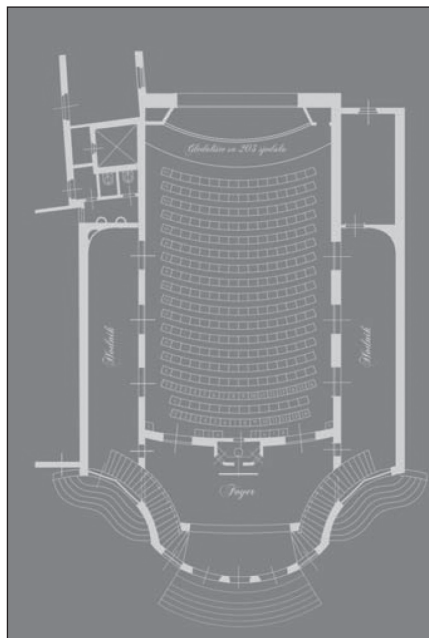
2. Pogled na ulaz u kino „Urania” u Donjem gradu, u zgradi današnjeg Dječjeg kazališta Branka Mihaljevića. Zbirka fotografija Muzeja Slavonije.

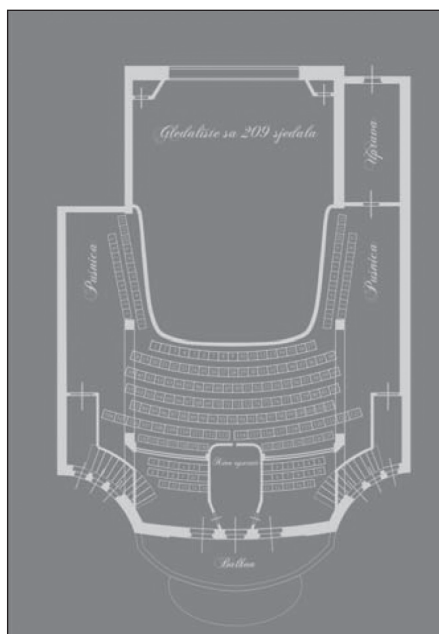
3. Kino „Urania“, 1913. godina, Gornji grad. Državni arhiv u Osijeku, zbirka fotografija.

4. Tlocrt donjogradskog kina „Urania“ (grafički obradio Ivar Wershansky).
Državni arhiv u Osijeku, fond Gradskog poglavarstva.

5. Tlocrt prizemlja gornjogradskog kina „Urania“ (grafički obradio Ivar Wershansky).
Državni arhiv u Osijeku, fond Gradskog poglavarstva.

6. Tlocrt prvog kata gornjogradskog kina „Urania“ (grafički obradio Ivar Wershansky).
Državni arhiv u Osijeku, fond Gradskog poglavarstva.

Urania i Kino
D. D.
OSIJEK gor. grad.

Raspored za 21., 22. i 23. travnja 1913 :

Grabežljive ptice
Poučne snimke.

Fric i zaljubljeni Krauderer
Šaljivo.

„Roman jedne izgubljene.”
Potresna drama iz častičkog života, u tri dijela.

Oproštaj neženje
Smiješno.

Igre na sjeveru
Športske snimke.

Kazimir ima jopca
Šaljivo.

**Slijedeći raspored donša jedno čudovište
 kinematografske umjetnosti.**

7. Najava filmskih projekcija u „Uraniji” krajem travnja 1913. Odjel knjižnice Muzeja Slavonije, zbirka sitnog tiska.

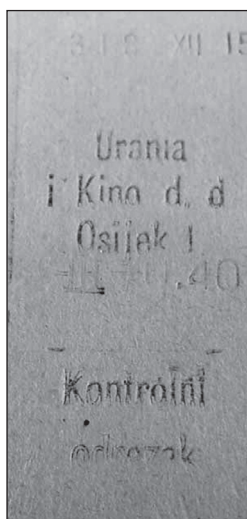
8. Kadar iz filma *Les Misérables*, prikazanog u „Uraniji” početkom prosinca 1912. godine. Internetska stranica La Cinémathèque française, www.cinematheque.fr.

9. Kadar iz filma *Slika Dorian Gray*, prikazanog u „Uraniji“ početkom siječnja 1918. godine. Internetska stranica MovieMeter, www.moviemeter.nl.

10. Novinski oglas s najavom projekcije prvog hrvatskog igranog filma *Brcko u Zagrebu* krajem studenog 1917. godine. *Hrvatska obrana*, Odjel knjižnice Muzeja Slavonije.

11. Ulaznica za kino „Urania“ iz vremena Prvog svjetskog rata (dimenzije 3,4 x 7 cm). Na poledini se nalazi tekst „Sutra sjajan novi raspored!“. Državni arhiv u Osijeku, fond Gradskog poglavarstva.

Tablica 3. Izbor trideset filmova prikazanih u kinu „Urania“ u Gornjem gradu između 1912. i 1918. godine¹⁶⁸

Naziv filma	Opis, popratni komentar	Vrijeme prikazivanja	Važniji događaji u povijesti kinematografije u međunarodnom kontekstu
<i>Lažljiv operateur kurjih očiju</i>	„Vrlo šaljiva slika“ (<i>Narodna obrana</i> , oglas, Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	28. - 30. rujna 1912.	1912. godina
<i>Biljke mesožderke</i>	„Znanstveno poučna snimka“ (<i>Narodna obrana</i> , oglas, Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	22. - 23. listopada 1912.	- u prodaji <i>Photoplay</i> , jedan od prvih američkih časopisa posvećenih filmu ¹⁶⁹ - Carl Laemmle i suradnici osnivaju studio Universal Pictures ¹⁷⁰ - Edison Studios producira <i>What Happened to Mary</i> , prvi filmski serijal ¹⁷¹
<i>Bokser Kelly</i>	„Potresna drama u dva dijela“ (<i>Narodna obrana</i> , oglas, Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	11. - 13. studenog 1912.	- redatelj D. W. Griffith snima <i>The Musketeers of Pig Alley</i> , prvi gangsterski film u povijesti ¹⁷² - <i>Pundalik</i> (12 minuta), prvi indijski film, tematizira život hinduističkog sveca ¹⁷³
<i>Perivoj Luxembourg u Parizu</i>	„Snimke po naravi“ (<i>Narodna obrana</i> , oglas, Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	27. - 28. prosinca 1912.	

¹⁶⁸ Pri odabiru navedenih filmova nastojao sam ilustrirati žanrovsku raznolikost sadržaja kojeg je mogla pogledati osječka publika. Uz to, u tablicu su uvršteni i naslovi koji su na specifičan način najavljivani ili su popraćeni u dnevnom tisku uz živopisne komentare, pri čemu je prednost pružena ostvarenjima koja su posebno isticana kao značajna djela, bilo da je riječ o adaptacijama poznatih književnih predložaka (*Sherlock Holmes* ili *Slika Doriana Graya*, npr.), filmovima u čijoj su produkciji sudjelovali tada poznati glumci ili redatelji (filmovi Aste Nielsen), i sl. S obzirom na gotovo svakodnevne promjene repertoara, ali i imajući na umu opseg ovog rada, nije moguće niti je potrebno navesti sve filmove koji su bili na programu kina „Urania“ između 1912. i 1918. godine. I posljednje, budući da su ovi filmovi gotovo isključivo najavljivani s naslovima prevedenima na hrvatski jezik u većini je slučajeva nemoguće detektirati njihov originalni naziv pa je samim time otežana i rekonstrukcija ostalih kontekstualizirajućih podataka vezanih uz iste (godina i zemlja nastanka, režija, glumačka postava, itd.). U svakom slučaju, ovo je tek dodatak fenomenima obrađenima na više mjesta u glavnom dijelu teksta uz sažeti prilog komparativnog pregleda razvoja filmske umjetnosti i industrije u ostatku svijeta.

¹⁶⁹ Wheeler Winston Dixon, Gwendolyn Audrey Foster, *A Short History of Film* (Rutgers University Press: New Brunswick, New Jersey, 2008), XV.

¹⁷⁰ Isto.

¹⁷¹ „What Happened to Mary“, IMDb, pristup ostvaren 4. 8. 2017., <http://www.imdb.com/title/tt0002574/>.

¹⁷² „The Musketeers of Pig Alley“, IMDb, pristup 4. 8. 2017., <http://www.imdb.com/title/tt0002381/>.

¹⁷³ „Timeline of Greatest Film Milestones and Turning Points in Film History“, *Filmsite.org*, pristup ostvaren 4. 8. 2017., <http://www.filmsite.org/1912-filmhistory.html>.

<i>Lov na divlje bivoje</i>	„Snimke po naravi” (sitni tisak, Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	1. i 2. ožujka 1913.	1913. godina - Charlie Chaplin potpisuje ugovor za Keystone Studios u Kaliforniji ¹⁷⁴ - <i>David Copperfield</i> , adaptacija djela Charlesa Dickensa, postaje prvi engleski dugometražni film (67 minuta, premijerno prikazan 1. prosinca 1913.) ¹⁷⁵ - snimljen western <i>The Squaw Man</i> (redatelj Cecil B. De Mille), prvi holivudski dugometražni film (74 minute, premijerno prikazan u veljači 1914.) ¹⁷⁶
<i>Mihel i njegov pas</i>	„Vrlo šaljivo” (sitni tisak, Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	1. i 2. ožujka 1913.	
<i>Izlet u škotsko velegorje</i>	„Šetnja kroz slikovite predjele, ponore, divlje potoke, vodonose itd.” (sitni tisak, Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	15. - 17. ožujka 1913.	
<i>Kad imaš smolu</i>	„Da pucaš od smijeha!” (sitni tisak, Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	15. - 17. ožujka 1913.	
<i>Kazimir ima jopca</i>	„Šaljivo” (sitni tisak, Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	21. - 23. travnja 1913.	
<i>Pobjednik kod utrke</i>	„Sjajna kolorirana drama u 2 čina” (<i>Narodna obrana</i> , Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	26. - 28. srpnja 1913.	
<i>S. 1.</i>	„Sjajna drama u 4 čina (...) Najbolja umjetnina Aste Nielsen” (sitni tisak, Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	27. i 28. prosinca 1913.	
<i>Seljačko strašilo... ubijeno!</i>	„Veoma vesele slike iz pripovijedke o lavovima, koje svojedobno uzbuniše stanovništvo” (<i>Narodna obrana</i> , Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	31. prosinca 1913.	
<i>Vražji Cirkus</i>	„Sjajna parodija u 2 čina, glasovita artistska drama, glumljena po kukcima, žabama, miševima itd. Izvanredna znamenitost!” (<i>Narodna obrana</i> , Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	31. prosinca 1913.	

¹⁷⁴ David Robinson, Chaplin: His Life and Art (New York: McGraw-Hill, 1985), 107.

¹⁷⁵ „David Copperfield“, IMDb, pristup ostvaren 4. 8. 2017., <http://www.imdb.com/title/tt0336247/>.

¹⁷⁶ „The Squaw Man“, IMDb, pristup 4. 8. 2017., http://www.imdb.com/title/tt0004635/?ref_=nv_sr_1.

<i>Pregorjevanje</i>	„(...) pripada u red najljepših što smo ih skoro vidjeli u Urania-kinu. Upoznajemo život slijepaca u prekrasnim slikama, zadahnutih dušom. Ravnatelj Orelu valja pripoznati, da rijetkim ukusom bira samo najljepše stvari, koje mogu služiti za oplemenjenje i duše i srca, te su daleko od običajnog šunda kakav smo navikli drugdje vidjeti.“ (<i>Narodna obrana</i> , članak od 14. travnja 1914., Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	travanj, 1914.	1914. godina - Charlie Chaplin po prvi put u glavnoj ulozi, u kratkometražnom naslovu <i>Making a Living</i> ¹⁷⁷ - Lois Weber u povijest ulazi kao prva žena koja je u SAD-u režirala dugometražni film, <i>The Merchant of Venice</i> ¹⁷⁸ - snimljen epski nijemi film <i>Cabiria</i> u trajanju od dva i pol sata, talijanskog redatelja Giovannija Pastronea ¹⁷⁹
<i>Fantomas</i>	„Najbolja detektivska drama sadašnjosti, puna napetosti i izvanredne zanimljivosti sve do zadnjeg prizora“ (sitni tisak, Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	7. - 9. lipnja 1914.	
<i>Zvijezda genija</i>	„Veličanstvena sjajno kolorirana drama u tri čina, iz umjetničkog života. Potresni doživljaji jednog propalog umjetnika, koji se povodom žarke ljubavi napokon diže do uspjeha i trajne sreće“ (<i>Narodna obrana</i> , oglas, Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	25. - 27. kolovoza 1914.	
<i>Gospodarica Nila</i>	„Veleliepi i u pogledu ureda nedostiživi veličanstveni klasični film, iz povijesti rimskog carstva“ (<i>Narodna obrana</i> , oglas, Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	26. rujna 1914.	
<i>Otmica Lehmanna</i>	„Uspjela lakrdija“ (<i>Narodna obrana</i> , oglas, Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	4. i 5. studenog 1914.	

¹⁷⁷ „Making a Living“, IMDb, pristup ostvaren 4. 8. 2017., <http://www.imdb.com/title/tt0004288/>.

¹⁷⁸ „Timeline of Greatest Film Milestones and Turning Points in Film History“, *Filmsite.org*, pristup ostvaren 4. 8. 2017., <http://www.filmsite.org/1914-filmhistory.html>.

¹⁷⁹ „Cabiria“, IMDb, pristup ostvaren 4. 8. 2017., <http://www.imdb.com/title/tt0003740/>.

<i>Posried tame i grozote ili burni jedan život</i>	„Velikanski umjetnički film u skroz realističnom slogu. Kinematografsko remek djelo u bojama” (sitni tisak, Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	30. prosinca 1914. - 1. siječnja 1915.	1915. godina - D. W. Griffith snima <i>The Birth of a Nation</i> , američku povijesnu dramu duljine gotovo tri i pol sata ¹⁸⁰ - Technicolor Corporation počinje s radom ¹⁸¹ - prikazan jedan od prvih velikih hitova C. Chaplina, <i>The Tramp</i> ¹⁸² - inicijalni pokušaji realizacije 3D filmske projekcije u New Yorku ¹⁸³
<i>Knez Bismarck</i>	„Život i djelovanje prvog na svijetu državnog kancelara. (...) najvećeg prijatelja Austro-ugarske i osnivatelja Trojnog saveza - branika sile i snage” (sitni tisak, Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	5. - 7. siječnja 1915.	
<i>Suzana u kupelji</i>	„Veoma privlačna vesela igra” (sitni tisak, Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	30. ožujka - 1. travnja 1915.	
<i>Sherlock Holmes: Der Hund von Baskerville, III. dio</i>	„Detektivski šlager (...) Vanredno zanimiv sadržaj moderne kriminalistike” (<i>Hrvatska obrana</i> , Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	11. - 13. veljače 1916.	1916. godina - Britanci snimaju propagandni uradak <i>Kitchener's Great Army in the Battle of the Somme</i> , koji je u prvih šest tjedana prikazivanja pogledalo 20 milijuna ljudi ¹⁸⁴ - austrijski redatelj Richard Oswald snima <i>Nachte des Grauens</i> (<i>Noć užasa</i>), prvi igrani film o vampirima ¹⁸⁵
<i>Mrtvačevo oko</i>	„Najnovija, silno efektna i zanimljiva kriminalno-detektivska atrakcija iz aristokratskih krugova u tri velika čina, gdje se u izvrsnoj režiji pomoću tajanstvenog, znanstveno-dokazanog problema riješava zagonetka umorstva, što ju je počinio elegantni barun ubojica” (<i>Hrvatska obrana</i> , Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	1. studenog 1916.	
<i>Pogreb Nj. Veličanstva kralja Franz Josef I.</i>	Bez komentara (sitni tisak, Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	6. - 8. prosinca 1916.	
<i>U pandžama neljudi</i>	„Drama u tri čina” (<i>Hrvatska obrana</i> , članak od 23. prosinca 1916., Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	25. prosinca 1916.	
<i>Koloman XXIII.</i>	„Brilijantna komedija (...) sa pregršti šale i fine igre svih učesnika” (<i>Hrvatska obrana</i> , članak od 23. prosinca 1916., Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	26. prosinca 1916.	

¹⁸⁰ Dixon, Foster, A Short History of Film, XV.

¹⁸¹ Isto, XVI.

¹⁸² „Timeline of Greatest Film Milestones and Turning Points in Film History“, *Filmsite.org*, pristup ostvaren 4. 8. 2017., <http://www.filmsite.org/1915-filmhistory.html>.

¹⁸³ Isto.

¹⁸⁴ „Kitchener's Great Army in the Battle of the Somme“, IMDb, pristup ostvaren 4. 8. 2017., <http://www.imdb.com/title/tt0006405/>.

¹⁸⁵ „A Night of Horror“, IMDb, pristup ostvaren 4. 8. 2017., <http://www.imdb.com/title/tt0007111/>.

<i>Osamljeni grob</i>	„Prekrasan igrokaz (...) u 5 velikih dijelova (...) Prati stalno namješteni potpuni salonski orkestar“ (<i>Hrvatska obrana</i> , oglas, Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	17. - 19. siječnja 1917.	1917. godina - osnovan njemački studio Universum Film AG ¹⁸⁶ - u SAD-u snimljen prvi dugometražni film u boji, <i>The Gulf Between</i> ¹⁸⁷ - John Ford režira svoj prvi film, kratkometražni uradak <i>The Tornado</i> ¹⁸⁸ - Charlie Chaplin postaje prvi glumac koji potpisuje ugovor u iznosu od milijun američkih dolara ¹⁸⁹ - Max Fleischer (<i>Betty Boop</i> , <i>Popeye</i>) patentirao tehniku rotopskopije, animacije koja je vođena pokretima prethodno snimljenog stvarnog objekta ¹⁹⁰
<i>Njen otac</i>	„Duhovita salonska igra“ (<i>Hrvatska obrana</i> , u članku od 11. rujna 1917., Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	rujan 1917.	
<i>Slika Dorian Gray</i>	„Kolosalna drama u 5 činova“ (<i>Hrvatska obrana</i> , oglas, Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	3. - 5. siječnja 1918.	1918. godina - u Hollywoodu otvoren prvi Warner Bros studio ¹⁹¹ - snimljen prvi film o Tarzanu (<i>Tarzan of the Apes</i>) ¹⁹² - odlukom Vrhovnog suda Sjedinjenih Američkih Država, s ciljem zaustavljanja monopola pri kontroli proizvodnje i distribucije filmova raspušten je Motion Pictures Patent Company, poznat i kao Edisonov trust ¹⁹³
<i>Hinko nije ljubomoran</i>	„Fina i duhovita salonska igra“ (<i>Hrvatska obrana</i> , u članku od 3. siječnja 1918., Odjel knjižnice Muzeja Slavonije)	siječanj 1918.	

¹⁸⁶ Dixon, Foster, A Short History of Film, XVI.

¹⁸⁷ „The Gulf Between“, IMDb, pristup ostvaren 4. 8. 2017., <http://www.imdb.com/title/tt0009136/>.

¹⁸⁸ „The Tornado“, IMDb, pristup ostvaren 4. 8. 2017., http://www.imdb.com/title/tt0008690/?ref_=nm_flmg_dr_146.

¹⁸⁹ „Timeline of Greatest Film Milestones and Turning Points in Film History“, Filmsite.org, pristup ostvaren 4. 8. 2017., <http://www.filmsite.org/1917-filmhistory.html>.

¹⁹⁰ „Povijest animacije“, 2014., *Ozana Nemčanin*, <http://ozana.pgski.hr/povijest-animacije/>, pristup ostvaren 4. 8. 2017.

¹⁹¹ Knupper, Brittany, „Warner Bros: 90 Years of Innovation“, 2013., *Discover Hollywood*, pristup ostvaren 4. 8. 2017., <http://www.discoverhollywood.com/Publications/Discover-Hollywood/2013/Spring-2013/Warner-Bros-90-Years-of-Innovation.aspx>.

¹⁹² „Timeline of Greatest Film Milestones and Turning Points in Film History“, Filmsite.org, pristup ostvaren 4. 8. 2017., <http://www.filmsite.org/1918-filmhistory.html>.

¹⁹³ Isto.

Summary

FOUNDATION AND EARLY YEARS OF ACTIVITIES OF OSIJEK'S CINEMA „URANIA“ (1912 - 1918)

The emergence and popularization of cinematographers at the end of the 19th and early 20th centuries indicates the industrial-modernizing transformation of the civil society exposed to new means of entertainment, information and political shaping. Balancing between the ephemeral sensationalism and original ways of artistic expression, movies attracted a broad and heterogeneous public in a relatively short period, which was also the case with the Urania Cinema in Osijek's Upper Town. As the largest permanent cinematographer here, as well as a prominent Art Nouveau building that became a recognizable motif in the urban landscape of Osijek, Urania imposed itself as one of the most important town's cultural institutions. Still, we have known rather little about the specific content that was shown there in the earliest years of the work of this cinematic company. Concerning the available archival materials, circumstances surrounding the foundation of Urania in Osijek are analyzed in this article. Moreover, some aspects related to the cinema's programme in the context of Osijek's film culture formation are examined as well while making parallels with the correlative phenomena present in other European countries and the United States.

Keywords: cinematography, film, „Urania“, modernization, sensationalism, art

Kontakt autora:

Luka Pejić, mag. educ. hist.

Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku, Odsjek za povijest,

Ul. Lorenza Jägera 9, 31000 Osijek

e-mail: luka.pejic.osijek@gmail.com